

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

Författarsagan som blev verklighet

Pär Lagerkvists väg till debuten 1912

AV HÅKAN MÖLLER

Inledning

Pär Lagerkvist börjar skriva mot alla odds – kan det förefalla. Trots att man i hans hem saknade kontakt med skönlitteraturen, ett fenomen som man betraktade med stor misstänksamhet, börjar han själv skriva. Och han skriver på trots, och ”i största hemlighet”, som det heter i den självbiografiska anteckning från 1920-talet där författarskapets heroiska och jungfruliga början beskrivs: ”Men på grund av dessa förhållanden i hemmet kom det sig att jag, när jag nödtorftigt lärt mig den besvärliga skrivkonsten och i största hemlighet började skriva, då hade jag ännu aldrig läst någon bok utöver skolböckerna.”¹ Pär Lagerkvist börjar också skriva tidigt – trots allt.

Det intryck man får är med andra ord att det inte fanns mycket i Lagerkvists uppväxtmiljö som talade för att han skulle bli författare. Men det finns också andra förhållanden som man måste ta hänsyn till om man vill skildra och mer ingående diskutera det första avsnittet av Lagerkvists med tiden sällsynt framgångsrika författarbana.

I denna uppsats, som utgör en fristående delstudie i ett pågående arbete om Pär Lagerkvists författarbana, beskrivs och granskas först den tidiga litteraturorienteringen och litterära produktionen och i samband med detta även betydelsen av skolgången, i synnerhet gymnasieskolan, skolkamraterna samt syskonkretsen och ferievistelserna hos äldsta system Annie. Dessa miljöer och kontakter hade stor betydelse för den unge Lagerkvists litteraturintresse och snabbt allt konturfästare författardröm. Tiden efter studenten våren 1910 och fram till debuten med *Människor* hösten 1912 präglas dels av Lagerkvists målmedvetna strävan att utveckla sig som författare inom olika genrer, dels av hans energiska försök att söka kontakt med och etablera relationer till framstående författare och kulturpersoner samt till personer inom förlags- och tidningsvärlden. Kontaktsökandet syftade till att befordra hans heliga sak. Även detta avgörande skede i författardrömmens förverkligande blir här föremål för ett ingående studium.

Inom de delar av Lagerkvistforskningen där intresset gällt tiden fram till debuten har man med varierande utförlighet kommenterat de tidiga litterära försöken liksom skolans och kamrat- och syskonkretsens betydelse för Lagerkvists utveckling som författare. Sven Linnérs uppsats från 1947, ”Pär Lagerkvists barndomsmiljö”, är en pionjärsats på området.² Den detaljrika bakgrundsteckningen, inte minst av den fromhetsriktning som präglade Lagerkvists hem och morföräldrahem, syftar främst till att öka förståelsen för de många anknytningar till uppväxtmiljön som finns i Lagerkvists författarskap; det gäller inte minst *Gäst hos verkligheten*. I denna fylliga framställning beskrivs och kommenteras också skolmiljön. Harald Elovson ger utrymme åt Lagerkvists skoltid, i synnerhet hans radikala orientering, och åt delar av hans tidigaste diktning i uppsatsen ”Från Pär Lagerkvists läroår” (1966).³ Efter Lagerkvists död 1974 kom förutsättningarna för forskningen att förändras på ett genomgripande sätt – då överflyttades nämligen ett mycket stort källmaterial till Kungliga biblioteket i Stockholm. Även mindre omfattande material på andra bibliotek blev vid denna tidpunkt tillgängliga för forskningen. De forskare som kom att uppehålla sig vid det tidiga skedet i Lagerkvists liv och författarskap kunde dra nytta av de nya villkoren: Urpu-Liisa Karahka i sin grundläggande avhandling från 1978 om Lagerkvists tidiga utveckling som lyriker och estetisk teoretiker fram till och med *Ångest* (1916), där förutom de första litterära och främst lyriska försöken också skolmiljön och författarplanerna berörs i de inledande kapitlen; Ulla-Britta Lagerroth i sin likaledes grundläggande och brett upplagda studie *Regi i möte med drama och samhälle. Per Lindberg tolkar Pär Lagerkvist* (1978) där även Lagerkvists allra tidigaste dramatiska försök diskuteras; Bengt Larsson i sin utförliga och synpunktsrika uppsats, ”Dramatikern Lagerkvists utgångsläge. En studie i tragedin Kung Ingevard den starke 1909”, som publicerades 1978.⁴

Väsentliga bidrag till kunskapen om Lagerkvists skolgång och tidigt visade författarambition har också lämnats av Willy Jönsson i hans två böcker, *Gud, matos och kärlek. Om Pär Lagerkvists fädernemiljö och barndomsvärld* (1978) och *Som är från evighet. Om trygghetsgrunder och oroshärddar i Pär Lagerkvists liv och diktning* (1991) samt av Ingrid Schöier i det biografiska arbetet *Pär Lagerkvist. En biografi* (1987).

Det tidigt utvecklade litteraturintresset, exponerat i ferieläsning och skrivuppgifter inom modersmålsundervisningen, och inte minst de olika författarskap och författarförebilder som i dessa sammanhang träder fram som särskilt betydelsefulla för Lagerkvists författarprojekt blir här föremål för en mer uttömmande och systematisk behandling än vad som varit fallet i tidigare forskning. Lagerkvists skrivande under detta tidiga skede tycks ofta också i sig vara ett sätt att formulera och söka komma till rätta med författardrömmen och de ambivalenta känslor som är förknippade med den. Den litterära behandlingen – framför allt i vissa prosatexter – av

författardrömmen, liksom en i vissa fall litterär allegorisering av dessa med föfattarambitionen förbundna teman ägnas därför särskild uppmärksamhet här. Men inte bara skönlitterära texter och skoluppsatser, utan även dagboksanteckningar, brev och brevkast utgör när de formulerar och problematiserar föfattandet och föfattarrollen en väsentlig del av föfattarprojektets första fas och ingår därför som ett viktigt material i studien.

Bland de skönlitterära texter som på olika sätt exponerar Lagerkvists tidiga intresse för litteraturen, skrivandet och föfattarbanan är ”En föfattarens saga”, tillkommen i december 1906, den tveklöst mest intressanta. Att ge särskilt utrymme åt en genomgång av denna berättelse ter sig självklart också därför att den, som vi ska se, på flera punkter tycks märka ut den väg som Lagerkvist följer för att drömmen om att bli föfattare ska bli verklighet.

Även den period efter gymnasiet då Lagerkvists föfattarambition ökar och hans kontakt med tidningar, förlag och nyckelpersoner blir fler har naturligt nog kommenterats av tidigare forskning, framför allt Karahka (1978) och Schöier (1987), men det har då skett med frågeställningar och syften för ögonen som är specifika för dessa studier. Min egen intresseinriktning har fordrat en mer systematisk genomgång av relevant material och lett till andra prioriteringar i avseende på vad som är väsentligt för att teckna bilden av Lagerkvists planmässiga agerande under dessa år.

I. Gymnasieårens läsning och skrivande

Den rastlösa produktiviteten under dessa år vittnar om lusten och beslutsamheten att utveckla berättarförmågan. Dessa tidiga prosaförsök uppvisar vissa återkommande teman som kan sättas i samband med orienteringen mot litteraturen och den egna spirande drömmen om rollen som föfattare. Både läsandet och skrivandet är konfliktladdade aktiviteter. Lagerkvist intresserar sig allt mer för den i hemmet bannlysta skönlitteraturen och den förmodligen ännu lösa tanken på föfattarbanan tycks inge både lust, skräck och skuldkänslor. Han skriver korta omdömen om böcker han läst och inom ramen för undervisningen i modersmålet ges han möjlighet att göra längre presentationer av föfattarskap som betyder mycket för honom.

De första prosaförsöken och dagboksanteckningarna

Den unge Lagerkvist var envist inriktad på att bli föfattare.⁵ Redan en rad påbörjade men snart avbrutna prosaberättelser från åren 1903–1904 vittnar om den då en-

dast 12–13 år gamle Lagerkvists intresse för skrivandet. Det rör sig om allt från äventyrsberättelser i historisk miljö (1600-tal), ”Sjöfararna i Östersjön” (okt. 1903), till patriotiska pamfletter som ”Till svenska folket” och ”Till Sveriges ungdom” (1904).⁶ Appellartade fosterlandstexter, med agitation mot socialismen som viktigt inslag, fortsätter Lagerkvist att arbeta med under 1905,⁷ det år då han också får ”Några ord till Wexjö skolorngdom” publicerad i den konservativa *Smålandsposten* under signaturen ”En skolgosse” (10/10 1905).

Lagerkvists första dagboksanteckning består av kommentarer till dessa litterära försök.⁸ I dagbokens inledning – den 1 januari 1906 – redogör han för det lustfyllda författandet som dithills hade resulterat i dels prosatexter som ”för det mästa blefvo [...] endast påbörjade men sällan avslutade”, dels, ”på senare tiden”, texter skrivna på vers.⁹ Han noterar också att han fått ett prosastycke publicerat i *Smålandsposten*, den ovan nämnda ”Några ord till Wexjö skolorngdom”, som enligt hans egen beskrivning var ”en uppmaning till skolgossarna i Växjö folkskola och läroverk att göra slut på den fiendskap som råder mellan dem och istället endräktigt befrämja sitt fosterlands sanna bästa.”¹⁰ Dagbokens början bekräftar för övrigt den starkt fosterländska och antisocialistiska inriktningen som präglade det mesta som Lagerkvist skrev fram till 1906; han avslöjar också att tanken är att skicka en del ”sånger” till Bonniers förlag och att samtliga ”dessa är fosterländska och ämnade att upptaga strid med socialismen”.¹¹ Ambitionsnivån är redan från början hög. Det är till ett förlag som han ska sända sin alster, och inte till vilket som helst utan till det då mest betydande för skönlitterär utgivning.

Om det politiska ställningstagandet ännu vid ingången till realskolans sista termin ligger fast och står i överensstämmelse med faderns åsikter, ger dock samma dagboksanteckning besked om att Lagerkvist nu börjat tvivla på Guds existens, vilket inger honom oro.¹² Han anropar ängsligt samma Gud som ska bistå honom i kampen mot socialismen om hjälp med att nedkämpa sitt eget gryende fritänkeri. Det är i ensamheten som tvivlets röster gör sig hörda och, skriver han, ”[j]ag beder då ofta Gud att hjälpa mig så att jag ej blir fritänkare”.¹³ Vad denna tidiga dagboksanteckning visar är dels behovet att också i denna form ventilera och bearbeta tankar kring livsviktiga och orosskapande frågor, dels benägenheten och iveren att kommentera det egna skrivandet liksom drömmen om att etablera sig och slå igenom som författare. Redan här får man alltså intryck av att Lagerkvist var hängiven tanken på att bli författare, en tanke som han mot slutet av samma år också sökte bearbeta och gestalta i skönlitterär form. Under de sista veckorna i december 1906 skriver Lagerkvist en novell med titeln ”En författares saga”, han är drygt femton år och han har just gått sin första termin på gymnasiet.

En författares saga

En första version av "sagan" tillkom under senare hälften av december 1906 och avslutades nyårsdagen 1907. Dagen därpå renskrev och omarbetade Lagerkvist texten (version 2). Berättelsen följer den föräldralöse pojken Erik Burén och hans *sagolika* förverkligande av drömmen om att skaffa sig utbildning och bli författare.¹⁴

Den femtonårige Erik bor hos sin moster och efter avslutad folkskola arbetar han som "springpojke hos en grosshandlare" i staden. Med en gång framhålls den femtonårige huvudpersonens såringskap, hans ensamhet och hans litteraturbegär. När han har en slant över spenderar han den på böcker av "landets mest framstående författare" och inte på "indianböcker". Att vara udda är hos den unge Lagerkvist ofta förknippat med ett intellektuellt frihetsbehov. Det betonade litteraturintresset speglar den för Lagerkvist redan vid denna tid aktuella diskussionen om förhållandet mellan populärlitteratur/ungdomslitteratur och kvalitetslitteratur/vuxenlitteratur som han ett par år senare kom att behandla i modersmålsuppsatsen "Osund ungdomslektyr" och som också utgör ett viktigt litteraturpolemiskt inslag i hans utkast till programskrift från 1912, *Om dikten och diktaren*, och i *Ordkonst och bildkonst* 1913. Den medvetna prioriteringen av den kanoniserade nationella litteraturen antyder dessutom att han tidigt var inriktad på den sorts litteratur som han ett år senare skulle deklarerat sitt intresse för i "Kritik över lästa böcker" och i skoluppsatsen "Litteratur, som jag läst under julferierna". Den deciderade litteraturorienteringen är ett viktigt led i Lagerkvists strävanden att utveckla ett eget författarskap.

Bilden av den ensamme unge mannen med sina brådmogna funderingar och intressen återkommer ofta i Lagerkvists gymnasieprosa. Här utvidgas emellertid den bilden med en utförlig beskrivning av ett romantiserat, och på flera plan kompensatoriskt, förhållande till naturen, den källa till tröst, andakt och konstnärlig ingivelse som skulle komma att få sin mest berömda gestaltning i *Gäst hos verkligheten* knappt tjugo år senare. Den naturdyrkande ynglingen möter också i den någon månad tidigare i *Smålandsposten* publicerade texten "Moderskärlek".¹⁵ Den ensamma människan i naturen som genom att hänge sig åt landskapets skönhet kan komma i kontakt med det gudomliga är också ett viktigt inslag i Lagerkvists första mer genomarbetade litterära verk, tragedin "Kung Ingevard den starke", som tillkom under 1909.¹⁶

Burén sägs älska naturen och där känner han sig aldrig ensam. Men naturens rum är mer än en plats för enslingen att dra sig undan till för att glömma sin ensamhet, mer än en plats för sakral vördnad och nyfiket studium. Det är också och framför allt skrivaktens, författandets heliga rum: "[...] det var också en annan sak, som gjorde att Erik aldrig kände sig ensam ute i skogen. Han skref också där ute. Skref om det

han såg, björkar, furor, granar, blommor, om stormens sus i trädens toppar och om bäckens sång, när den ilade fram mellan tufvor och stenar.”¹⁷ Det betonas att hans beskrivningar inte är vetenskapliga, det är inte med botanistens och zoologens sönderdelande och atomistiska blick han betraktar skogslivet, det är med poetens religiöst holistiska blick han ser på och besjalar naturen: ”Och i allt ser hon [människan] Guds levande hand.” Kärleken till naturen kräver ett ”skrivbiträde”, det är ett uppdrag som det inte går att värja sig mot, det är en bestämmelse: ”Erik var så uppfylld af kärlek till naturen att han måste gifva uttryck åt denna sin kärlek.”¹⁸ Vid besöken i naturen föds litteraturen. Det är en akt som upphäver ensamheten, den skrivande blir genom sina levandegörande beskrivningar en del av naturen. Att med skriften ge liv är en erfarenhet stor nog i sig – den fordrar inga läsare.¹⁹

Poängterandet av skrivandet som ett kall utan mission, som en solitär aktivitet utan en publik, är dubbeltydig. Det är inte särskilt överraskande att författardrömmen för Lagerkvists del var förbunden med osäkerhet över den egna förmågan och att den tidigt inbegrep en rädsla för att det heliga värvet skulle bli föremål för orättvisa och sårande bedömningar. I den ofullgångna, odaterade skissen ”Den världen hatar”, som skulle kunna vara en upptakt till en längre tillbakablickande berättelse, tecknar Lagerkvist ett porträtt av en författare som stukats av kritiken och därför dragit sig tillbaka till en stuga i skogen där han nu skriver blott för tystnaden. Om natten ”sänker han sitt dagsverk ned i flodens djup”.²⁰ Den spöklika skildringen av den på gränsen till vansinne drivne författaren tematiserar skrällen och oron för författarrollen, den inneboende risken för ett misslyckande med total isolering som följd. Av större betydelse än ängslan över att bli bedömd och avvisad är det trots mot en oförstående omvärld som berättelsen samtidigt ger uttryck för. Det är frågan om ett självvalt utanförskap som ingalunda innebär att författandet upphör. Ett romantiskt, lätt demoniskt författarporträtt tonar fram: den ensamme skriver för natten och tystnaden, men han saknar inte helt läsare – näcken ska tolka hans ord ”i toner på harpans strängar”. Rädslan för att författarlyckan genom en häftigt negativ kritik ska vändas i olycka och ensamhet får, märk väl, ändå inte till konsekvens att författarprojektet överges.

Inför förstockade kritiker och en oförstående publik hade många diktare närmast i ren självbevaringsdrift, men också som en överlevnadsstrategi med på sikt stora litteraturhistoriska prestigevinster, utformat en trotsig och högmodig diktarhållning: lord Byron, Edgar Allan Poe, Baudelaire. Och i Sverige finner vi vid denna tidpunkt Vilhelm Ekelund. Att den diktare som skrev ”Jag diktar för ingen” (i *Hafvets stjärna*, 1906) åtminstone inom en inte allt för avlägsen framtid skulle bli ett föredöme för Lagerkvist framgår av hans tidiga utkast till en estetisk programskrift, *Om dikten och diktaren*, från hösten 1912. När Lagerkvist här avfärdar författarens trånande efter

publik som ett stort misstag – det är ”skaparglädjen” som är ”konstnärens lön” – citerar han triumferande Ekelunds rader om att poetens ”högsta önskan är att under en ständigt stegrad produktion *reducer*a sitt publikum till ett minimum”.²¹

Tanken på ett skapande utanförskap och en adressatlös text skulle Lagerkvist återkomma till ofta i sina arbetsanteckningar under senare år. När han på femtiotalet skissar på olika uppslag till nya böcker återkommer han till att han ska skriva endast för sig själv: ”En blandning av reflektioner, grubbel över hur det är, [...]. En bok helt o. hållet för *mig*, som ingen förstår l. bryr sig om, som isolerar mig.”²²

Den tillbakadragne diktaren som högst ogärna kommenterar sina egna verk eller andras läsningar och kritik av dem var ju dessutom en roll som Lagerkvist mer eller mindre medvetet kom att göra till något av ett varumärke för sitt författarskap när hans berömmelse tilltog. Rubriken på den artikel i *Smålandsposten* den 17 november 1951 som föranleddes av Lagerkvists nobelpris samma år är betecknande: ”Pär Lagerkvist vill skriva, inte tala. ’Om jag så hade fått tio nobelpris, skulle jag inte vilja uttala mig.’” Viljan att dra sig undan världen och skriva endast för sig själv ersätts dock i ”En författares saga” snart av den målmedvetna viljan att förverkliga drömmen om att kunna etablera sig och nå berömmelse.

I författarsagan tar den heta önskan att bli upptäckt, att bli *sedd som författare*, överhanden. Den avgörande händelsen inträffar när Erik Burén en hänförande vacker vårdag beger sig ut i skogen med papper och penna. Det hela utvecklar sig till en beskrivning av kreativitetens underbara ögonblick. Väl ute i skogen överväldigas han av platsens härlighet – pennan står stilla, ”han kunde ej taga ögonen ifrån det härliga han såg”. Men så inträffar miraklet: han fattade åter pennan och ”lät den fara fram på papperet”. Den i trance försatte ynglingen märker inte att en man närmar sig och börjar läsa över hans axel det han skriver. Efter att ha läst det Erik skrivit säger mannen: ”Det var icke illa skrifvet, hvem har lärt dig skriva så?” Det är det andra miraklet: den unge författaren i vardande har blivit upptäckt och bekräftad. Den i ”sagan” plötsligt uppdykande gestalten skänker genom sitt beröm legitimitet åt författandet och får också i berättelsens följande episod rollen som den diskrete välgöraren, genom vars omsorger den fattige men talangfulle ynglingen ges möjlighet att fortsätta sin skolgång.

Det blir stor glädje hemma hos Erik och hans moster vid beskedet om att den gode mannen åtagit sig att sörja för Eriks fortsatta skolgång. Nu kunde han börja i ”storskolan”. Den första studieframgången – han skall flyttas upp i femte klass – föder en förhoppning om att en gång bli en ”berömd man”. Men hans dröm har redan nu ett mer konkret innehåll: ”Tänk om han blefve en stor författare, hvars namn nämndes öfver hela landet! Att blifva författare, en stor, berömd författare hade alltid varit hans härligaste hopp. Tänk om detta hopp blefve verklighet.” Steget från

den ensamme naturdyrkarens skrivelser till formuleringen av ett storslaget livsmål – att skriva in sig i den rad av författare som han själv beundrade – är taget.²³ Att den blott femtonårige Lagerkvist låter sin ”sagohjälte” Erik Burén med sådan emfas ge uttryck åt denna framtidsdröm är anmärkningsvärt och utgör ännu ett tecken på att han mycket tidigt närde en förhoppning om att bli författare.²⁴ Det faktum att det är skolarbetet som ger anledning till dessa förväntningar är också det av betydelse i ett biografiskt perspektiv: det mesta tyder ju på att Lagerkvists eget intresse för litteratur och skrivande på ett avgörande sätt stimulerades och utvecklades under gymnasietiden. Även om Lagerkvists umgänge med politiskt och intellektuellt likasinnade kamrater i gymnasiet också befordrade hans eget särliknande var det för hans del nog aldrig frågan om att ta avstånd från eller att revoltera mot skolan. Det mesta pekar ju i stället på att skolan erbjuder det intellektuella livsrum utan vilket Lagerkvist knappast hade haft möjlighet att på olika sätt utveckla sin egen författardröm.

För Erik Burén går de goda resultaten i skolan hand i hand med författarplanerna. På studentexamensdagens morgon syns honom hoppet om ”att en gång blifva en berömd författare” närmare att förverkligas än någonsin tidigare.

Den kronologiskt disponerade berättelsen gör sedan halt vid den postgymnasiala studietiden i Uppsala – på nytt formuleras framtidsdrömmarna, men nu har en förskjutning från författarbanan till journalistyrket ägt rum: ”Hans farbror ville att han skulle blifva journalist. Han trodde bestämt att Erik skulle blifva en berömd skriftställare.” Ett avgörande steg i realiserandet av drömmen som ju alltmer liknar en med stor målmedvetenhet genomförd plan är publiceringen av hans naturskisser. Den världsfrånvände enslingen får nu en publik: ”Han älskade ännu naturen lika innerligt som förr, och skref ännu om dess underbara verk. Men han skref icke längre bara för sig själf, han skickade sina uppsatser till flera tidningar och inbragte därigenom både glädje och pengar. Hans varma, naturtrogna skildringar funno många läsare, och det såg ut som om farbrors ord, att han skulle bli en berömd journalist, skulle gå i uppfyllelse.”

Under Buréns studietid i Uppsala dyker ett hot mot framgångssagens fullbordan upp. Han faller för studentlivets frestelser och hans flitiga deltagande i umgänget med kamraterna får honom att överge sina tidigare intressen; skogsutflykterna och författandet av de inspirerade naturbilderna har ersatts av skildringar av det ”glada studentlivet”. En vändning i hans livsföring inträffar när han efter påtryckningar från kamraterna tar sitt första rus. Med fasa ser han sig själv som en ”drinkare”. Men det är tanken på att det framgångsrika författarskapet nu kanske aldrig ska bli verklighet som gör honom utom sig av förtvivlan: ”Och hans författarskap, hvad skulle det blifva med det? O morgonrodnaden, som han trodde förbådade soluppgången

för hans skaldskap, skulle den försvinna, och ett mörkt moln istället stiga upp vid horisonten! Nej, det fick inte ske!” Hans räddning blir ett återbesök i skogen. Författarskapets heliga ursprungsplats blir nu en reningens och återfödelsens plats. Funktionären i denna restaurationsrit är en ung kvinna. Scenen upprepar sig, men nu är det huvudpersonen som bakifrån närmar sig en konstutövande människa. Kvinnan har just övergått från att måla till att sjunga. Sången hänför Erik. Mötet mellan de två naturälskande unga människorna blir till en själarnas förening och för Eriks del leder det till en omvändelse som får honom att åter se ljus på sin framtid. Genom den unga kvinnan leds han tillbaka till naturen och drömmen om att bli en framgångsrik och berömd författare återställs.

Berättelsen komprimeras tidsmässigt mot slutet: doktorsgrad och bröllop följer slag i slag i framgångssagan. Gemenskapen mellan de nygifta konfirmeras med ännu ett symboliskt viktigt besök i skogen. Därefter beskrivs kortfattat bröllopsresan till ”Lappland”. Efter hemkomsten insjuknar den unga hustrun Elsa, den svåra lunginflammationen leder slutligen till hennes död. Det är med andra ord en berättelse med tragisk utgång, men denna sorgliga händelse är en episod av underordnad betydelse i den berättelseordning där det enda väsentliga är att alla etapper i önskingen om att bli författare omsätts i verklighet.

Det berättas att Erik efter förlovningen hade börjat skriva en bok som han kallade ”Lyckan” och som handlade om hans och Elsas gemensamma lycka. Det är med andra ord ett slags ask-i-ask-struktur som Lagerkvist här begagnar sig av. På dödsbädden har hon en bön – en musas bön: att han ska skriva färdigt berättelsen om deras korta liv tillsammans. Förverkligandet av drömmen kräver offer. Den kvinnliga kontrahenten saknar, i likhet med mostern och den gode mannen, framträdande drag, och är inte mycket annat än en funktion i den litterära diskurs vars huvudärende är att försöka formulera ett realiserande av författardrömmen. Narrationen tycks ha till primärt syfte att omvandla de riktninglösa önskingarna till en utstakad väg: Lagerkvist inleder sitt eget förverkligande av drömmen om att bli författare genom att skriva en saga om hur hjälten trots ogynnsamma förutsättningar och motgångar följer sin konstnärliga kallelse.

Sagens avslutning är en eklatant bekräftelse på planens livskraft. Erik har beslutat sig för att följa sin älskade i döden, men förmår till sist inte att ta sitt eget liv: ”O, Elsa jag kan icke dö, kärleken till dig är icke så stor som kärleken till naturen. Jag måste lefva och tolka naturens härlighet för människorna. Gud vill så.” Viljan att skriva är starkare än kärleken. Den litterära framgången kräver alltså även detta offer – den älskades död.

Lagerkvist anknyter med sitt sagoslut om den döende hustrun och diktarens heliga uppdrag till det betydelseladdade förhållandet mellan poet och musa som i och

med romantiken ofta kom att handla om hur döden förvandlar den älskade kvinnan till musan som frigör den älskande mannens poetiska skaparkraft. Den apostroferade kvinnan skänker honom inte sin sång utan sitt liv.²⁵ Han ska inte bara skriva färdigt berättelsen om deras gemensamma kärlek, hans uppgift är av än heligare art. Det val han gör vid dödsbädden legitimeras följdriktigt av den typiskt romantiska tanken på författarens utkorelse. Det är en syn på diktarens mission som för tankarna till den långt senare gjorda anteckningen, ”Mitt arbete är av största vikt. Jag är guds skrivbiträde på jorden”.²⁶

*

”Sagan” vittnar om Lagerkvists tidiga och målmedvetna satsning på författarbanan. Den är också ett exempel på hur han gärna i skönlitterär form bearbetar den dröm som är förbunden med starka och motstridiga känslor. Med facit till hands kan man dessutom konstatera att ”sagan” stakar ut den väg som författaraspiranten själv skulle ge sig in på och, trots de hinder som den krassa verkligheten reste, med förbluffande envishet skulle följa fram till den egna debuten 1912.

Twivel och uppbrott

Hösten 1906 började Pär Lagerkvist i gymnasiet första ring i den skola som han sedan 1903 varit elev i, Växjö Högre Allmänna Läroverk. ”Växjö läroverk var typiskt för sin stad”, skriver Sven Linnér, och syftar på att också skolan kännetecknades av den konservativa småstadens värderingar och traditioner.²⁷ Skolmiljön erbjöd nu inte endast en klassisk bildningstradition med allt vad det betydde, inte minst möten med litteraturen, utan här hade också den moderna naturvetenskapen vunnit insteg och Lagerkvist fick i biologiundervisningen stifta bekantskap med darwinismen.²⁸

Betecknande för de radikalare tongångarna vid denna tid är den strid som under 1907–1909 utspelade sig mellan den liberalt sinnade och mot fundamentalistisk bibeltolkning och vissa kristna dogmer kritiske lektorn i matematik och fysik Henrik Petrini och domkapitlet med biskop N J O Lindström i spetsen. Kampen fördes också på skolan där Petrini tog strid med rektor Olof Josephson och kristendomslektorn Esaias Ekedahl. Konflikten nådde riksnivå när Petrini på eget bevåg sände in en modersmålsuppsats av en av Ekedahls studenter om ämnet ”De händelser som förbereda Kristi återkomst” till *Dagens Nyheter* – uppsatsen gav prov på en enligt Ekedahls lutherskt ortodoxa trosuppfattning mönsterigill behandling av ämnet. Petrini utnyttjade det heta debattläget som rådde på *Dagens Nyheter* där ”djävulsstriden” rasade 1909. Tilltaget väckte stor uppmärksamhet i Växjö.²⁹

Vid slutet av höstterminen 1906 noterar Lagerkvist i en ny dagbok: ”Idag har läraren förklarat Cant Laplatska teorien för oss. I sanning en dräplig sådan. Men eftersom läraren säger det, så får man väl tro det. [...]. Jag kan ej undgå att tänka att teorien dock kan synas sanningsenlig. När jag jämför den med den kristna skapelsehistorien kan jag omöjligen säga vilken som är mest trovärdig. O, jag otrogne, huru skall jag kunna stå inför den rättvise Gudens domstol. Gode Gud hjälp mig!”³⁰ Det finns också tecken på att en politisk radikalism, som vid denna tidpunkt var en ovanlig företeelse i det konservativa Växjö, började få fotfäste i vissa elevkretsar under Lagerkvists gymnasietid. Som vi ska se kom Lagerkvist att ansluta sig till denna gruppering. På det ärevärdiga läroverket fanns alltså förutsättningar för att ompröva en invand och dominerande livsåskådning, såväl i religiöst som i politiskt avseende.³¹

Under hösten 1906 går Lagerkvist och läser – och han fortsätter att vackla i sin tro. Konfirmationsundervisningen tycks ha förstärkt tvivlet, åtminstone bidrar den till att hans barnatro mot slutet av året ständigt sätts på prov:

Jag går och konfirmeras i år. Idag läste vi hos prästen om huru Jesus bespisade fem tusen män. Huru skall jag kunna tro detta. Det låter ju som en vacker saga. O, jag olycklige som icke kan tro blott därför att millioner ha trott det före mig utan vill tänka litet själv. O, den som kunde tro allt, allt. O, jag förhårdade som ej vill tro det som Gustav Adolv, Luther och andra stora män trott.³²

Anteckningen belyser också Lagerkvists gensträvighet, hans ovillighet att ge efter för auktoritets- och majoritetsargument liksom det, som vi ska se, ofta tematiserade ut-
anförskapet. Att hans tankar vid denna tid ofta upptogs av troskampen framgår av de fortsatta dagboksanteckningarna från slutet av 1906 och början av 1907. De svåra frågorna anförtros i stort sett uteslutande dagboken – bara några enstaka texter från denna tid bär annars spår av grubblerierna.³³ Det är tänkbart att han känner sig osäker på hur han utan litterära förebilder och mönster ska kunna gestalta de brännande frågor om tro och tvivel som vid ingången till 1907 tycks uppta all hans tid:

Kampen mellan min barnatro och mitt tvivel på densamma pågår alltjemt. Den upptager varje minut av min vila och även under arbetet stör den esomoftast min ro. Jag känner att jag skall gå under i denna kamp, jag olycklige! O, hade jag dock en vän för vilken jag kunde omtala mina förfärliga själsstrider! Han skulle kanske kunna återföra mig till min tro. En vän, en vän, som kunde rädda mig!³⁴

Den pamflettliknande, agiterande texten ”Ungdomen, livets vår”, också den från gymnasieåren (våren 1907 är en trolig tillkomsttid enligt Bengt Larsson), utgör ytterligare ett försök från Lagerkvists sida att komma till rätta med ”fritänkeriet”.³⁵ I likhet med dagboksanteckningen från januari 1907 tycks han angelägen om att gardera

sig mot de mest radikala konsekvenserna av ett fritt tänkande på religionens område: ”Mången anser att den som tänker fritt är fritänkare och det är han naturligtvis men ej så att han förnekar Gud. Man kan säga att den fritt tänkande själen svävar fritt omkring i världsrymden under det den andra är bunden vid en planet.” Med ett platoniskt färgat bildspråk sägs det vidare att det är genom det fria tänkandet som den vid materien (som här tycks vara synonymt med ”oegentligheter”) bundna själen kan nå befrielse, och det är i ungdomen, ”då själen ännu ej bundits vid så många oegentligheter”, som ”det stora befrielsekriget” bör inledas. Ett viktigt skäl till att ungdomen måste ges friheten att tänka själv är att det är under denna tid som man formar ”sina idéal, med vilka man ska gå segrande genom livet”. Terminologin, ”befrielsekrig” och ”gå segrande genom livet”, ger vid handen att det fria tänkandet kräver uppbrott och kamp. Tanken på frigörelse och brott mot det som fångslar och förstenar återkommer i många olika former i den unge Lagerkvists prosaförsök. Vem utgör motståndarna i denna kamp? Här utpekas särskilt de föräldrar som försöker förbjuda sina barn att tänka eller som genom stränga regler försöker styra deras tankar och straffa dem när de gör sig skyldiga till regelstridigt tänkande. De föräldrar som reagerar och agerar på detta vis gör sig till livets fiender, de hindrar nämligen ”människolivets utveckling”.

De stora orden, brösttonerna tillhör ungdomens retorik, det väsentliga är uttrycksbehovet, oron för den egna trons utveckling och den på en och samma gång starka viljan att få utforma sina egna ideal. Lagerkvist sökte vid denna tid en ståndpunktsförmedlande religionssyn: barnatron är intellektuellt sett en omöjlighet och det rena gudsförnekandet en otänkbar ytterlighet. Men det var det intellektuella frihetskravet och det därmed sammanhängande uppbrottet som höll författardrömmen vid liv och som fick honom att fortsätta att skriva.

Rätten till den livsavgörande skönlitteraturen

Under dessa två första gymnasieår (ht 1906–ht 1908) intensifierades Lagerkvists litteraturstudium och skrivande. Skolloven, jul- och sommarloven i synnerhet, fungerade som kreativa frizoner för gymnasisten Lagerkvist. Han längtade till ferierna – det var då han fick tid att läsa och skriva.³⁶ I ”Kritik över lästa böcker”, en anteckningsbok tillkommen jullovet 1907, bokför han vilka böcker han läst, noterar vilka av dessa han själv äger samt ger kortfattade kritiska omdömen om dem. En särställning intar Strindberg, och det gäller i första hand folklivsskildraren Strindberg, *Hemsöbornas* och *Svenska öden och äventyrs* författare. *Röda rummet* beundrar Lagerkvist främst för dess satiriska udd; skildringen av ”artist-, författare- och teaterlivet” gör också intryck.³⁷ Övriga Strindbergsverk som han läst är *Giftas I*, *Mäs-*

ter *Olof* och *Utopier* (i det sistnämnda verket fäster han sig överraskande nog särskilt vid de ”utomordentliga naturskildringarna från södern”). Dramat *Mäster Olof* jämför han med vad som framstår som hans klara favorit: *Svenska öden och äventyr*, ett ”snilleverk” som han kallar det. Det är med andra ord den unge Strindberg, och särskilt 1880-talets novellist och romanförfattare, som Lagerkvist tar till sitt hjärta. Men också när det gäller 80-talets Strindberg är han selektiv: han undviker den andra, jämförelsevis mindre idylliska och mer öppet misogynna andra samlingen giftasnoveller, och den frejdige rabulisten Strindberg, den hårt kritiserade författaren till *Det nya riket*, finns inte med på hans lista. Lagerkvists Strindbergbild skulle dock komma att fördjupas och förändras.³⁸

Gustaf Fröding är enligt Lagerkvist inom poesin vad Strindberg är inom prosan – ett snille kort och gott. Han lyfter fram den formella briljansen, och Fröding ställs, om än med viss tvekan, rent av före Strindberg i ”ordbildningskonst”.

Den hyllade folklivsskildraren Strindberg har dock en jämbördig i Gustaf af Geijerstam; hans novellsamling ”Fattigt folk (I)” rymmer skildringar som Lagerkvist menar ”måste sättas bredvid, ja, framför de i Hemsöborna”. Hans höga värdering av Geijerstam motiveras av dennes inlevelseförmåga och sanningslidelse.³⁹ Det är denna psykologiska-moraliska kvalitet som gör honom till en så beundransvärd prosaist. Värdeorden stavas enkelhet, innerlighet (inlevelseförmåga och förståelse) och sanning. ”Geijerstam förstår författarens konst”, säger Lagerkvist: ”att tala sanning och göra sig förstådd.”⁴⁰ Andra verk av Geijerstam som han förtecknar och kort kommenterar är *Boken om lillebror*, *Det yttersta skäret* och *Vilse i livet* – om den sistnämnda skriver han: ”Hur sann är icke Geijerstam i denna bok! Hur innerligt förstår han icke den fattige Ivar Lyth och hur lider han icke med honom! Det är en bok som kommer människjälén [!] att vibrera.”⁴¹ Det är tydligt att övriga författarskap som den bokslukande Lagerkvist läst under juluppehållet inte når upp till samma höjder som Strindberg och Geijerstam. Det är egentligen bara Gustav Jansson av de övriga uppräknade författarna som får särskilt beröm, det gäller då mer än något annat naturskildringarna i romanen *Paradiset*. Oscar Levertins *Lifvets fiender*, Per Hallströms *En gammal historia* och Axel Lundegårds *Prometheus* är böcker som Lagerkvist är mildt och vagt kritisk mot, Hjalmar Söderbergs *Förvillelser* tycks han dock vara direkt oförstående inför: ”Skildringen av Stockholmlivet kanske sant men boken tämligen intresselös.”⁴²

Den prydliga förteckningen och de korta omdömena vittnar om Lagerkvists målmedvetna, nyfikna men naturligt nog samtidigt ganska begränsade orientering i den svenska litteraturen. Hans ohämmade lust till litteraturen och hans stolthet över att äga flera av dessa litterära dyrgripar i ett hem som litteraturhistorieskrivningen – inte minst genom författarens egen försorg – har framställt som litterärt utarmat

och fientligt, är anmärkningsvärd. Föräldrarnas boksamling, Bibeln, psalmboken och Arndts postilla, hade – troligen i det fördolda – fått konkurrens av gymnasistens lilla boksamling av skönlitteratur.

Det mesta tyder på att gymnasieskolan kom att bli en både omvälvande och stimulerande intellektuell miljö för Lagerkvists del. Gemenskapen med likasinnade, men också uppmuntran och viktiga impulser förmedlade av vissa lärare har haft en direkt avgörande betydelse för hans första och med tiden allt starkare intresse för litteratur liksom för hans mod och vilja att sträva vidare med det egna skrivandet. För Lagerkvist var gymnasietiden – de litterärt produktiva loven inräknade – i hög grad en författarskola.

Modersmålsämnet och uppsatsskrivandet kom naturligt nog att bli av särskild vikt för en ung människa med Lagerkvists ambitioner och drömmar.⁴³ Redan hans val av uppsatssämnen säger en hel del om hans intresseinriktning. Det visar sig att han undviker historiska, teologiska och naturvetenskapliga ämnen, och i stället gärna väljer naturämnen och allmänna ämnen, ofta med anknytning till lokala förhållanden och tilldragelser.⁴⁴ Alldeles uppenbart dras han till det litterära området – när ett ämne med anknytning till litteraturen erbjuds väljer han nästan alltid detta.⁴⁵

Bland de uppsatssämnen som vårterminen 1909 erbjöds andraringarna fanns "Osund ungdomslektyr", och det tillhörde tillsammans med "Karl XII:s död" och "Elektrisk belysning" de ämnen som lockade flest uppsatsförfattare.⁴⁶ Det finns flera saker i Lagerkvists behandling av det då brännande aktuella ämnet om den "osunda" litteraturen som är värda att kommentera.

I uppsatsens inledning hänvisar han till den i samtiden omfattande kampen mot den osunda, eller "innehållslösa" litteraturen som illavarslände nog "slukas av ungdomen med den vildaste glupskhet".⁴⁷ Den springande punkten är dock bestämningen av innebörden i "osund ungdomslektyr", menar Lagerkvist – och för hans del tycks saken vara klar: ungdomen bör förvisso undvika den "tomma, andefattiga äventyrsromanen", men att också avvisa sådan litteratur som strider mot vissa bestämda "politiska, religiösa eller sedliga åsikter" – här talas uttryckligen om "röd" litteratur – eller att bannlysa all skönlitteratur med hänvisning till att de religiösa skrifterna är den enda lämpliga lektyren för unga människor är att gå för långt. En sådan inskränkning finner han i själva verket oacceptabel, och i försvaret av ungdomens rätt till skönlitteraturen blir gymnasisten Lagerkvist agiterande och storordig: "Det vore för mildt att kalla ett sådant tillvägagångssätt oförståndigt, det är brottsligt. Ty det innebär att beröva ungdomen dess heligaste rätt, den att själv välja den väg, på vilken den i framtiden skall fylla sin plats i mänsklighetens historia." Det är ett försvar som också är en anklagelse mot en hållning som hans egna föräldrar representerade. I hemmet kunde han knappast utslunga dess ord – "brottsligt", "heli-

gaste rätt” – men i skolan, en av de miljöer där han fick möjlighet att odla sitt litteraturintresse, gick det för sig. Oron för vad den samtida radikala litteraturen kunde ställa till med bland de unga bygger enligt Lagerkvist på en beklagansvärd missuppfattning av vad som verkligen är en ”skadlig ungdomslektyr”. Att förbjuda de unga att läsa modern skönlitteratur leder enbart till att de tar sin tillflykt till de ”tomma” äventyrsböckerna. Det effektivaste motgiftet mot den fördärliga förströelselitteraturen är i stället just den ”nyaste skönlitteraturens alla frukter på gott och ont”. Det är symptomatiskt att Lagerkvist även i detta sammanhang uttrycker sig i termer av kamp – den moderna skönlitteraturen omtalas exempelvis som ett ”kampmedel” mot ”smutslitteraturen”. Tjugo år tidigare hade ”Strindberglitteraturen” just betecknats som ”smutslitteratur”, först och främst med betydelse en osedlig litteratur, i den då mycket uppmärksammade stridsskriften *Strindbergs-litteraturen och osedligheten bland skolungdomen* av lektorn vid Norra latinläroverket, John Personne, sedermera biskop i Linköpings stift.⁴⁸

Diskussionen om skolungdomen och skönlitteraturen var ett i allra högsta grad dagsaktuellt uppsatsämne. Lagerkvists sätt att driva argumentationen visar dock att hans huvudärende knappast är kritiken av den svårdefinierade smutsllektyren utan snarare ett försvar för den moderna kvalitetslitteraturen, eller närmare bestämt ungdomens rätt till skönlitteraturen som vägvisare i livet. Han är alltså angelägen om att precisera innebörden i den ”osunda” ungdomslektyren för att kunna hävda sitt försvar av skönlitteraturen mot alla former av politiskt och religiöst konservativt motiverad bildnings- och litteraturfientlighet. Med detta uppsatsämne ville modersmålsläraren knyta an till den på bred front förda kampen mot alla typer av smutslitteratur från dekadenslitteratur till kolportageroman, och i synnerhet till den dagsaktuella debatten om den så kallade ”Nick Carter-litteraturen”.⁴⁹ Oron över anarkistiska ungsocialister och den litteratur som ansågs kunna inspirera till social oordning och förbrytelser var utbredd. Amaltheadådet sommaren 1908 kom av många att ses som ett bevis på att oron var befogad. Lagerkvists behandling av ämnet avslöjar att det inte är den från konservativt håll drivna kampanjen mot denna ungdomens ”förvildning” som han ansluter sig till.

Vad som ligger i det vaga uttrycket den ”nyaste skönlitteraturen” är inte lätt att med säkerhet säga. Lagerkvists vänder sig ju mot alla försök att utifrån politiska, religiösa och moraliska ståndpunkter inskränka eller förbjuda tillgången av samtida litteratur, men med hänsyn till hans vid denna tid i andra sammanhang deklarerade litteratursmak var det knappast den omstridda dekadenslitteraturen, då närmast associerad med en författare som Hjalmar Söderberg, som han avsåg när han tänkte sig ett kampmedel mot populärlitteraturen. Lagerkvists anslutning till kretsen av unga socialister i skolan och hans bestämda försvar av den ”röda” litteraturen i upp-

satsen ger anledning att tro att hans allmänt hållna kritik av den ”osunda” lektyren närmast ligger i linje med den kamp mot smutslitteraturen som drevs av de socialdemokratiska bildningsivrarna.⁵⁰ I *Social-Demokraten* hade i december 1908 ett uppprop publicerats med rubriken ”Ljus över landet! Kamp mot smutslitteraturen” och i socialdemokratiska ungdomsförbundets tidskrift *Fram* fanns i första numret 1909 ett uppprop mot Nick Carter-litteraturen infört.⁵¹ Året därpå – i januari 1910 – fick Lagerkvist sin dikt ”Vi de starke” publicerad i *Fram*.⁵² Det skulle bli fler dikter av Lagerkvists hand i *Fram* och det var också på Frams förlag som han så småningom kom att debutera som författare. Lagerkvist sökte och fann förebilder i Det unga Sverige och hotet utgörs nu i stället av en yttlig, oengagerad litteratur som inte befordrar ungdomens intellektuella och sociala medvetenhet. Det är ett försvar av den moderna litteraturen buret av ett socialt och humanistiskt patos.

Uppsatsförfattarens avståndstagande från äventyrsromanerna och hans engagerade försvar av skönlitteraturen speglar en i samtiden pågående diskussion, men det var en åsiktsmarkering som han bör ha funnit stöd för i de mer radikala gymnasistkretsarna och eventuellt också hos sin lärare i modersmålet, Anders Teodor Lindblom (1886–1932). Lindblom, som utnämndes till adjunkt vid läroverket i Växjö i december 1906, var av allt att döma en bland eleverna mycket uppskattad lärare. Han omtalas som en utpräglad humanist som i bästa mening utövade stort inflytande över sina elever.⁵³ Att Lindblom också blev en betydelsefull lärare för den litteratur- och skrivintresserade Lagerkvist finns det flera tecken på. När Lindblom fann det motiverat att berömma uppsatsförfattaren Lagerkvist tvekade han inte och när han fann behandlingen av ett ämne alltför självsvåldligt och raljant klandrade han med glimten i ögat. Lagerkvist fick i regel höga betyg på sina uppsatser i modersmålet.⁵⁴ Det torde dessutom ha varit Lindblom som låg bakom att Lagerkvist 1910 fick det Nilsson-Aschanska stipendiet för årets bästa studentuppsats.⁵⁵

Lagerkvists ställningstagande i den omdebatterade frågan om ungdomens läsning och den farliga litteraturen kunde noteras redan i hans ”författarsaga” från årsskiftet 1906/07 och är tvivels utan ett vittnesbörd om hans växande intresse för litteraturen, hans vilja att hålla liv i författardrömmen och en antydning om hans med tiden ofrånkomliga frigörelse från hemmiljön.⁵⁶ Litteraturen är livsviktig, den gör skillnad, den väcker och vägleder de unga – det tycks vara gymnasisten Lagerkvists övertygelse. Denna litteratursyn rimmar väl med hans i andra uppsatser och föredrag från skoltiden förmedlade bild av 1880-talslitteraturens förgrundsgestalter: Strindberg och Geijerstam. Den uppfattning om litteraturen och författaren som formas under gymnasietiden präglas i stor utsträckning av uppbrott och kamp. De frågor som var aktuella för Lagerkvist och hans mer radikala skolkamrater i Växjö gjorde det naturligt att man vände sig till en socialt engagerad, samhällskritisk litteratur. Vurmen för

sanningen inom konsten och livet, och synen på Strindberg som förgrundsgestalten i åttitalisternas kamp för ”sanningen”, delade Lagerkvist och hans skolkamrater säkert med många unga politiskt och litterärt intresserade vid ingången till 1900-talet.⁵⁷ Hänvisningar till nittitalisternas reaktion mot det föregående decenniets dominerande litteraturriktning lyser hos gymnasisten Lagerkvist med sin frånvaro.

Folklivsskildraren Geijerstam och revoltören Strindberg

I skoluppsatsen ”Litteratur, som jag läst under julferierna” (från början av vt 1908) bearbetar Lagerkvist sina läsoplevelser ytterligare. Han väljer att kommentera tre verk som gjort särskilt starkt intryck på honom: Geijerstams *Fattigt folk*, Strindbergs *Hemsöborna* och Gustav Janssons *Paradisets*. Vi känner igen titlarna från hans ”Kritik över lästa böcker”.⁵⁸ I skoluppsatsen ges Lagerkvist möjlighet att mer utförligt än i recensionsnotiserna utveckla sina omdömen och han är i jämförelse med ”Kritikens” författare betydligt mer restriktiv med de panegyriska omdömena. Men han kan inte dölja sin höga uppskattning av folklivs- och naturskildraren Geijerstam. I sitt försök att ge ord åt hänförelsen inför Geijerstams folklivsskildring tycks han särskilt fästa sig vid författaren som vittne och sanningssökande rapportör och för detta krävs en osmyckad men inte lidelsefri litterär stil. Det är med en modern term en socialreportageliknande, journalistisk litteratur som han tidigt fångas av.

Valet av Strindbergs *Hemsöborna* tycks delvis bestämt av Lagerkvists ambition att föra samman böcker som gör det möjligt för honom att anställa jämförelser mellan dem. Han finner *Hemsöborna* både lik och olik *Fattigt folk*. Det intressanta är att denna jämförelse knappast utfaller till Strindbergs fördel. Genom sin gärna humoristiska skildring av allmogelivet ger Strindberg läsaren ”en felaktig uppfattning om allmogen och dess liv”. Humorn är för övrigt, enligt Lagerkvist, det mest ”utmärkande för hans folklivsberättelser”. *Hemsöborna* som i ”Kritik” betecknades som en ”sann folklivsskildring kryddad med godmodig humor” ses alltså här som en roman där trovärdigheten sätts på spel av den humoristiska vinklingen. Men för många hade nog det ”komiska solljus” som Karl Warburg menade spred sig över skärgårdsskildringen i *Hemsöborna* utgjort en väsentlig del av romanens behållning.⁵⁹

Det som motiverar valet av Gustaf Janssons *Paradisets* är romanens beundransvärda naturskildringar, och Lagerkvist menar att man får gå till Strindberg för att på detta område finna hans överman. Han försöker också beskriva Janssons särskilda kvaliteter som naturskildrare och lägger då tonvikten vid förmågan att åskådliggöra och livliggöra (*enargeia/evidentia*): ”[...] huru förstår han icke då att finna ord så verklighetsmålande, att läsaren tyckes sig se allt, klart och tydligt, för sina ögon.” *Paradisets* författare lyckas dessutom prestera en livfull människoteckning: ”Och på

samma gång giver han liv åt skildringen av de båda människorna, som icke längta tillbaka till det gamla samhället utan vilja stanna i sitt paradisi.” Den unge Lagerkvist låter sig om och om igen hänföras av den mimetiskt grundade synen på litteraturens förmåga att återskapa liv.

Under vårterminen 1908 tar Lagerkvist flera tillfällen i akt att fördjupa sig i Strindbergs respektive Geijerstams högt skattade författarskap. Det sker i form av ett föredrag om Geijerstam som ”allmogeskildrare” och ett par uppsatser om Strindberg.

Föredraget ”Gustav av Geijerstam såsom allmogeskildrare” hölls i mitten av vårterminen 1908 och här utvecklar Lagerkvist entusiastiskt sin syn på den sida av Geijerstams författarskap som intresserar honom mest.⁶⁰ Han driver sin tes om sanningen mot det skildrade som en särskilt värdefull litterär kvalitet. Strindberg vistades visserligen också han i skärgården vid samma tid som Geijerstam, och även Strindberg kom att omsätta sina intryck i betydande litteratur, men det som enligt Lagerkvist gör Geijerstam till den svenska litteraturens främste allmogeskildrare är att han besitter en särskild förmåga att ”förstå och sympatisera” med dem han skildrar. Till sist nämns det som kanske mer än något annat gör Geijerstam till den oförliknelige på detta område: hans stil. Också här drar Strindberg det kortaste strået: ”Geijerstam har icke Strindbergs livfulla, nervösa stil, hans språk är alldeles fritt från dennes skarpa, uttrycksfulla ord och bilder. Men just därför passar han så bra till allmogeskildrare. Våra bönder äro inga hetsiga, överspända personer, tvärt om. Och därför förmår just Geijerstam med sin något torra stil såsom ingen annan skildra deras liv och tankar [...]” Lagerkvist söker ord för den socialt engagerade litteraturens *decorum* – en överensstämmelse mellan ämne och stil. Han säger det inte rent ut, men det som ligger folklivsskildraren Strindberg i fatet tycks vara – förutom den i skoluppsatsen nämnda humorn – en språklig virtuositet som inte riktigt lämpar sig för en folklivsskildring. Enligt Lagerkvist förefaller ämnet fordra återhållsamhet i avseende på uttrycksfullhet och bildspråk, vilket också motiverar ett försvar för den geijerstamska stilens ”torrhet”, som han själv uttrycker det.

Lagerkvist understryker det djärvt oppositionella förhållandet till samtiden hos 1880-talets unga författargeneration. En förgrundsgestalt i denna revolterande grupp var Geijerstam, men främst i ledet gick Strindberg, han var spjutspetsen. Så inleder Lagerkvist sitt föredrag om Geijerstam och när han ungefär en månad senare skriver en uppsats i skolan om ”August Strindbergs betydelse för svenska folket” (18/4 1908) lägger han tonvikten vid uppbrottet, vägröjandet och införandet av det från kontinenten hämtade nya tänkandet som ska upplysa ett helt folk. 1880-talets unga diktargeneration med Strindberg i spetsen beskrivs med ett kampspråk som med sina andliga övertoner för tankarna till de svenska romantikernas beskrivningar av den egna rollen som ”morgonrodnadens stridsmän” i svenskt kulturliv. Det är ”vårbryt-

ning”, en tid ”fylld av sundhet och livsglädje, och sanningens sol”, och reformatörerna är ”unga män, verkligt unga män med hjärtan och hjärnor fulla av tankar och fantasier från en för vårt folk nästan okänd idévärld och ungdomlig hänförelse över att känna sig kallade till att ryckas upp på grannländernas plan”, som det heter med några av de begeistrade formuleringarna.⁶¹ Att Sverige låg efter Danmark och Norge i litterär utveckling vid denna tid och att det nu var hög tid att arbeta för ett modernt genombrott också i Sverige var en under åttitalets början återkommande synpunkt. Geijerstam skriver i sin litterära porträttsamling *Ur samtiden* (1883): ”Titt [!] Sverige har den nya litterära rörelsen kommit sent. Vi äga hvarken någon Elster eller någon Topsøe. Här är det nya litterära lifvet värkligen ungt, och det gäller för det samma att ej förspilla sin rätt att vara till.”⁶²

Det finns mycket i uppsatsen som pekar framåt, Urpu-Liisa Karahka har framhållit att ”ungdomskulten” dyker upp i hans socialistiska dikter liksom senare i hans estetiska författarskap.⁶³ Ungdomskulten hänger i uppsatsen och i många av hans tidiga dikter samman med kampen och den individuella kampen,⁶⁴ och det är uppenbart att Lagerkvist fäster stor vikt vid 1880-talsgenerationens kamp och ser Strindberg som den ledande ljusbringaren, det var han ”som först hämtade den heliga tändande gnistan från rikare länder, det var han, som först vågade tända sanningsfacklan i ett mörkt land”, som det heter i apriluppsatsen. Lagerkvists Strindbergbild rymmer en författarroll som skulle bli en förebild. Redan här anar man konturerna av den egna rollen som introduktör av och talesman för nya estetiska idéer hämtade från kontinenten – en ny kulturens frälsare i den unge Strindbergs efterföljd.

Bara tre veckor senare återvänder han till Strindberg. I uppsatsen ”Vilken av våra vittra författare tilltalar dig mest” (8/5 1908) lyfts Strindberg fram som den för Lagerkvist mest betydelsefulla av landets då levande stora författare (de övriga omnämnda är Verner von Heidenstam, Ellen Key och Selma Lagerlöf). Dessa författare framställs som ett slags nationsenande frälsargestalter, men de strävar inte efter samma mål, är Lagerkvist nogga med att inskräpa, utan det är frågan om viljestarka individer som representerar ”olika idéströmningar i tiden”.⁶⁵ Författarrollens heroiska sida är starkt betonad – och Strindberg intar första rummet bland dessa nationallitteraturens hjältar: ”Sällan eller aldrig har väl i Sverges litteraturhistoria uppträtt en man, som såsom han, genom sina idéer och sitt överlägsna snille förmått samla (först) författarna och sedermera den stora massan av folket omkring sig.”

Lagerkvists favorit är fortfarande *Svenska öden och äventyr*. Strindberg blev besviken över att kritiken fastnade för de ”granna papperena” men inte tog ”fluggiftet” – en berömd formulering i *Tjänstekvinnans son* (IV, kap. ”Hämnden”) som också träffande beskriver den blandade kritik som de två första delarna av *Svenska öden och äventyr* fick. Kritikerna rosade företrädesvis den formella briljansen och risade vad

man uppfattade som besvärande anakronistisk samhällskritik.⁶⁶ Gymnasisten Lagerkvist har definitivt tagit sanningssägaren Strindberg, den engagerade samhällsskildraren, till sitt hjärta, och *Svenska öden och äventyr* intar en rangplats, eftersom den "förutom formfulländningen" visar Strindbergs förmåga "att skildra de smås liv i nöd och umbäranden och i sammanhang härmed huru vår tids brännande sociala frågor långsamt arbetat sig upp i de lidandes sinnen". Trots att karakteristiken inte är särskilt utförlig ger formuleringen vid handen att Lagerkvist har förmått uppskatta både det formella mästerskapet, de "granna paperena", och, framför allt, den sociala udden ("fluggiftet"), den medvetet tendentiösa förbindelsen mellan då och nu. Det verk ur ungdomsproduktionen som räknades upp i "Kritik över lästa böcker" utgör med andra ord grunden för Strindbergs särställning hos gymnasisten Lagerkvist; han visar däremot inte någon som helst förståelse för Strindbergs "senare böcker" som han menar är alltför "präglade av en överretad själs nervösa tankegång". Lagerkvists hyllning av *Mäster Olof*, *Svenska öden och äventyr* och *Hemsöborna* och hans uttalat distanserade förhållande till Strindbergs sena författarskap ligger helt i linje med den syn på Strindbergs författarskap som styrde undervisningen om det vid läroverk, högskolor och universitet under i stort sett hela den första hälften av 1900-talet.⁶⁷

Det är ändå svårt att tänka sig att Lagerkvists dragning till 1880-talets litteratur och särskilt Strindberg och Geijerstam i någon nämnvärd utsträckning skulle ha stimulerats av framställningarna i de läromedel i modersmålet som han stötte på under gymnasietiden. I Karl Warburgs *Svensk litteraturhistoria i sammandrag* ges den svenska litteraturen från 1870-talets slut och 1880-talet ännu i den sjunde upplagan från 1907 ett begränsat utrymme. Tillägget rörande "de senaste årtiondenas skriftställare" växer något från upplaga till upplaga: mellan den fjärde (1894) och sjätte (1904) med drygt tio sidor. Först från och med den sjätte upplagan (1904) utpekas Strindberg som den "snillrikaste men tillika mest vidtgående målsmannen" för 1880-talets realistiska ("stundom naturalistisk") riktning som hos flera författare var "förenad med en gisslande samhällssatir och därmed sammanhängande revolutionärt lynne".⁶⁸ Man kan med andra ord konstatera att Lagerkvists uppfattning överensstämmer med en i litteraturhistorieskrivningen alldeles färsk och av litteraturkritikens konjunkturer lättpåverkad traditions- och epoketablering. Denna prioritering av den unge Strindberg sanktionerades av den tidiga litteraturhistorieskrivningen, men den ungdomliga glöd med vilken Lagerkvist i olika uppsatser och föredrag skriver om åttitalisternas litterära och sociala mission kan knappast ha stimulerats av Warburgs begripligt nog trevande och kortfattade framställning.

I den sjätte upplagan från 1904 är Warburgs text om Strindberg avsevärt utökad och förblir sedan i stort sett intakt till och med den sista upplagan 1916: härmed ce-

menteras bilden av Strindberg som den unge, naturalistiske åttitalsförfattaren. Som Sten-Olof Ullström påpekar var Warburg långt ifrån ensam om att beskära bilden på detta vis – samtiden ställde sig på det hela taget frågande till prosatexter som *Inferno* och *Legender* och dramer som *Till Damaskus* och *Ett drömspel*.⁶⁹ Att Strindberg vid ingången till 1900-talet signalerade ett farväl till 1880-talets litteraturideologiska ståndpunkt ryms inte i Warburgs handbokstext och tycks inte heller utgöra ett problem för Lagerkvist som genom att ensidigt lyfta fram just åttitalets Strindberg reservationslöst kan hylla honom som ett mönster för radikala gymnasister med den socialt engagerade litteraturen på agendan. Det skulle dröja innan Lagerkvist fick upp ögonen för det samtidsförankrade litterära normbrottet – vägen till den stundens missaktning som skänker berömmelse på sikt.

I Warburgs redovisning av de sista decenniernas författare återfinns också Gustaf af Geijerstam. Det notisartade stycket om Geijerstams insats rymmer omdömen som i stort överensstämmer med Lagerkvists egen uppskattning av särskilt folklivsskildraren Geijerstam. Det ska samtidigt framhållas att man i litteraturhistorieundervisningen vid tiden för Lagerkvists gymnasiegång i allmänhet inte hann fram till då så pass moderna författarskap som Strindbergs och andras i hans generation.⁷⁰ I företalet till den sjunde upplagan av sin litteraturhistoria (1907) understryker Warburg att tillägget – där både Strindberg och Geijerstam ingår – ”icke är avsedd för skolans kurs”, vilken – tillägger han – ”får antagas sluta ungefär med Rydberg och Snoilsky”. Men bland det konservativa läroverkets radikala och litteraturintresserade studenter var Strindberg ett hett namn.⁷¹ Det finns dessutom det som tyder på att Lagerkvist kom att bli särskilt upptagen av den omstridde författaren – hans läsning och hans skoluppsatser vittnar om detta – och han lär också ha kallats ”Strindberg” i kamratkretsen.⁷² I en tid då den samhällskritiska och litterärt intresserade ungdomen gärna orienterade sig mot åttitalet är det inte förvånande att en och annan tongivande ung man med pennan i sin makt av kamraterna kallades vid portalfigurens namn. ”God morgon Strindberg!” hälsades till exempel Birger Sjöberg i ett brev från vännen och kompanjonen i det uppsluppna satiriska tidskriftsprojektet *Frän*, Bertel Hallberg.⁷³ För Lagerkvists del var det en identifikation som med tiden skulle bli till ett samnämmande med annan innebörd än den som gällde under gymnasietiden, och med en på sikt prestigegivande och kanoniseringsgrundande potential.⁷⁴

Den selektiva men entusiastiska orienteringen i författarskapet har skoluppsatser och recensionsanteckningar gett en bild av, däremot kan man inte säga att Strindbergs prosa annat än i något enstaka fall påverkat Lagerkvists tidiga prosaförsök. Lagerkvist försökte inte – klokt nog vill man gärna tillägga – att imitera den strindbergska ”formfulländningen”. Men Strindbergs närvaro röjs på andra sätt i den blivande författarens flitiga skrivelser, indirekt genom valet av vissa ämnen som leder

tankarna till den unge Strindberg och explicit genom omnämnande av Strindbergs verk, det vill säga en problematisering i fiktiv form av den egna receptionen. Det händer slutligen också att han väljer motto från den beundrade förebilden.

Strindberg i de tidiga prosaförsöken

Sommaren 1907 vistades Lagerkvist längre perioder hos äldsta systemen Annie som var lärare i Guldkrokens skola i Blädinge socken.⁷⁵ Under den sommaren och hösten tillkom en anteckningsbok med egenhändigt målade omslagspärm i vilken han samlade sina renskrivna noveller. Anteckningsboken är försedd med mottot ”Sanning!” – med hänsyn till Lagerkvists litteraturorientering är det här lätt att höra ett eko av åttitalets Unga Sverige. Den sjätte novellen, ”Pastor Hansson”, saknar datering, men bör ha tillkommit under sensommaren/hösten 1907.⁷⁶ Novellens titel och porträtteringen av huvudpersonen leder tankarna till Geijerstams roman *Pastor Hallin* (1887) med dess kritiska skildring av den unge Ernst Hallins väg från självrannsakande troende till statskyrkopräst, en samhällsfunktionär med karriären för ögonen.⁷⁷ I Lagerkvists milt antiklerikala novell beskrivs ett emotionellt och ideologiskt laddat möte mellan två forna skolkamrater: den anpasslige och lyckosökande pastor Hansson och den ännu glödande idealisten Erik Bergman. Lagerkvist inleder ofta sina tidiga prosaförsök med stämningsskapande naturbeskrivningar; här är det en strålande sommarsöndag. Pastorn har hamnat i beråd, han har försovit sig på söndagsmorgonen och hinner därför inte skriva färdigt sin predikan. Han söker i bokskåpet reda på en bunt äldre predikningar och finner till sin lättnad en för den aktuella söndagen. När han ska lägga tillbaka de övriga predikningarna hittar han en bok som legat gömd bakom en rad andra böcker: Strindbergs *Röda rummet*. Han drar sig till minnes hur betydelsefull boken hade varit för honom och en av hans studentkamrater när den kom ut, de hade inte talat om annat under en längre tid. När han nu med distans ser på den hänförelse som boken den gången väckte kan han inte annat än förundras – det är den av vardagslivets realiteter luttrade som minns ungdomens okritiska entusiasm:

Vad man ändock lätt blev hänförd i ungdomen! En man sade några vackra ord, och man blossade upp och ville omstörta hela världen. Man lyssnade till hans ord, såsom till en vacker saga, jagade upp sin fantasi till det otroliga och trodde förstäss blint vart ord. Men när sagan var slut, det vill säga, när man kom ut i livet och såg verkligheten naken och grym, då förstod man att sagan var en vacker lögn, trodde icke längre på den och lät illusionerna falla.⁷⁸

Åter i hemmet efter gudstjänsten tar den självbelåtna pastorn igen sig, men störs av ett besök: hans studentkamrat Erik Bergman dyker oväntat upp. Den resterande delen av novellen består av ett uppflammande samtal där idealisten Bergman konfronterar pastorn med deras ungdoms höga ideal och framtidsdrömmar. Beskrivningen av den intellektuella förvandling som de genomgår under skoltiden äger ett särskilt intresse: det är ett uppvaknande, ett uppbrott från de invanda tankar som förmedlas av skolböcker och lärare, och det som förlöser dem är Strindbergs roman. Erik Bergman har dock fått betala ett högt pris för sin trohet mot ungdomsidealen: ensamhet, utanförskap och hån. Men den okuvade sanningssökaren ser till sin uppbyggelse fortfarande ett ljus i fjärran, ”ett klart, vackert ljus, som fyller min själ med hopp och glädje”. Den hedonistiske pastorn däremot, väcks efter ett sorgesamt avsked från skolkamraten till nuet av den inburna middagsmaten – fläskkotletterna.⁷⁹

Lagerkvist låter i novellen två livshållningar drabba samman i en kamp som ändå utvecklar sig till ett försvar för det obrutna och självuppoftande sanningssökandet. Att gymnasisten låter novellen ta denna vändning är inte förvånande. Vad texten annars ger besked om är just litteraturens betydelse för livsinriktningen, och naturligtvis särskilt den problemorienterade och samhällskritiska litteraturens förmåga att väcka till uppbrott och sökande. Den fikionaliserade problematiken ger anledning att förmoda att Lagerkvist troligen kommit i kontakt med Strindbergs kontroversiella författarskap redan under sitt första gymnasieår och kanske tidigare än så, men den ger också en antydning om att dragningen till radikala tankegångar kunde skapa oro och tvinga till ensamhet, en farhåga som gång på gång behandlas i hans tidiga prosaförsök. Det mesta pekar på att gymnasieskolan kom att bli en tankens fristad för Lagerkvist, men det intellektuella uppvaknandet hade också en baksida; utbrytningen från den värderingsgrundande sociala gemenskap vars urcell var familjen kunde leda till utanförstående och isolering. Ett sätt att hantera detta problem var att adla utanförskapet till en nödvändig och omistlig del av konstnärsrollen.

Strindberg dyker också upp i en annan berättelse från sommaren 1907. Den embryonala äventyrsberättelsen med den gåtfulla titeln ”Nukaheia” från augusti 1907 inleds med ett motto från Strindberg: ”Det nya jag vill är tvivel på det gamla, icke därför att det är gammalt, utan därför att det är ruttet.”⁸⁰ De rebelliska raderna från *Mäster Olof* (prosaupplagan: fjärde aktens slut) visar sig dock ha en svag för att inte säga ytterst svårbestämd anknytning till den efterföljande berättelsen, som för övrigt inte kan anses som annat än blott påbörjad.⁸¹ Lagerkvist har uteslutit de sista orden i den mening som Olaus Petri vredgat utslungar mot brodern Lars (Laurentius Petri): ”[...] och ej tillfredsställer andens krav!” Med denna beskärning av citatet, som också saknar upplysning om proveniensen, har han uppenbarligen velat vidga och förallmänliga dess innebörd. Det är en omkontextualisering i det allmänna upprors tjänst.

Berättelsen består av två avsnitt. Läsaren kastas omedelbart in i en dramatisk överderriskildring till havs. Den övande Lagerkvist är uppenbart svag för denna typ av miljöskildringar. I sitt våld har stormen ett handelsskepp som med undantag för kaptenen – huvudpersonen – snart går under med besättning och passagerare. Detta första avsnitt slutar med att kaptenen räddar sig i land och utmattad somnar på en strand. Vad man särskilt lägger märke till är de korta insaxade blyxtporträtteringarna av några av de ombordvarande sekunderna innan de försvinner i havets djup. Denna teknik skulle Lagerkvist i en mer genomarbetad och utvidgad form göra bruk av senare i sitt författarskap. Avgjort intressantast i författarskapsperspektivet är den längre, inskjutna redogörelsen för huvudpersonens bakgrund, hans lidelsefulla och mot föräldrarnas vilja envisa kamp för att komma ut på sjön. Den långa tillbakablicken på den unge kaptenens livsväg rymmer inslag – uppbrottsbehov, frihetslängtan och den konflikt med föräldrarna som detta försätter honom i – som gör det lockande att tolka detta som ännu en litterär bearbetning, en allegorisering av de komplexa känslor som förefaller ha varit förbundna med den intellektuella utbrytningen och författardrömmen. Trots föräldrarnas försök att få den gensträvige sonen på andra tankar genom att sätta honom i en inlandsskola lyckas sonen frigöra sig och nå sitt mål. Friheten, äventyret, men också ovisheten, kan lätt översättas till viktiga aspekter av en idealiserad författarroll. Det är också denna förbluffande utförliga biberättelse som om något i denna text kan sättas i samband med Strindbergsmottot.

Det finns inga tecken på att Lagerkvist tänkte sig att utveckla berättelsen i en utopisk, civilisationskritisk anda med Strindbergs ”De lycksaliges ö” i *Svenska öden och äventyr* för ögonen. Det andra avsnittet utgörs i stället av ett påfallande taffligt försök att gestalta mötet mellan den ”civiliserade” vita västerlänningen – kaptenen – och ”infödingarna” på den ö där han är strandsatt. Skildringen utmärks av en traditionstung eurocentrisk distansering med oförblommerat nedvärderande inslag. Kaptenen ”ryser” avslutningsvis vid tanken på att han ska behöva vistas tillsammans med dessa ”obildade stackare”, men finner tröst i tanken på att i väntan på ett räddande fartyg kunna studera dem, ”det borde ju bli tämligen intressant”.

Gustaf af Geijerstams närvaro i Lagerkvists tidvis intensiva skrivande under de två första gymnasieåren är tydlig. Till skillnad från Strindbergsinflytandet avsätter Lagerkvists uppskattning av Geijerstam flera konkreta spår i de tidiga prosaförsöken. Det gäller tematik, naturskildringar och även val av titlar på de korta berättelserna och novellerna.

Det litterära mönstret Geijerstam

I sitt föredrag om allmogeskildraren Geijerstam från vårterminen 1908 menar Lagerkvist att den novell i ”mästerverket” *Fattigt folk* (I) som gör starkast intryck på läsaren är den inledande ”Ute i skären”, en ”verklighetstrogen” skildring av en skärgårdsbondes hårda vardag. Bondens och hans hustrus släckta hopp om att kunna bryta den sociala determinismen genom ett köp av en skog med god avkastning är berättelsens tragiska kulmen. Skogen visar sig redan vara såld och därmed får också planen på att ge sonen en utbildning skrinläggas. Redan under den produktiva sommaren 1907, då Lagerkvist vistades hos systemen Annie i Guldkroken, prövar han att skriva en egen variant av Geijerstams novell med den lånade titeln ”Fattigt folk”. Den fattigmansdröm som Lagerkvist låter gå i kras i sin berättelse gäller den om ett eget torp. När huvudpersonen Erik besöker baronen får han det nedslående beskedet att torpet är bortlovat till en annan – det är detta, från Geijerstam direkt övertagna besök som berättelsen är koncentrerad till. Det lyckliga slutet – ”sedan levde de lyckliga i alla sina dagar” – har sin motsvarighet i Geijerstams förnöjsamhetsideal: trots bakslaget säger sig bonden efter en tid ändå vara belåten med hur det slutligen blev.

I novellen med den geijerstamska titeln ”Vilse i livet” (jfr Geijerstams roman *Vilse i lifvet*, 1897)⁸² får man lyssna till en gammal mans tragiska livsöde: av en tyrannisk far tvingades han, som var förälskad i torparflickan Elin, till ett socialt passande giftermål med Lina, dotter till en storbonde. Han försöker upplösa det olyckliga äktenskapet, men på sin skilsmäsoansökan får han avslag och hans bitterhet växer till ett hat som en natt får honom att mörda hustrun. Uppslag till sin korta berättelse kan Lagerkvist ha fått från två andra noveller i *Fattigt folk*, ”Karin” (utsiktslös förälskelse mellan bondson och torpardotter som slutar med mannens olyckliga äktenskap inom socialgruppen) och ”Förbrytare” (den otrogne mannen som mördar sin hustru). Generationsmotsättningar, upprorsförsök, olycklig kärlek, resonemangsäktenskap, brott och mord är återkommande inslag i Geijerstams författarskap.

Geijerstams i flera verk exponerade intresse för brott och brottslingars själsliv får också Lagerkvist att i några berättelser söka sig till denna tematik. I ”Ett brott” (3/7 1907) handlar det om hur social förnedring och orättvisa leder till ett hämndmord och i ”Skogen. En bok om en brottsling” (4/1 1908) får man möta den tidigare straffade enslingen Sören Smed som genom att ta hand om en föräldralös pojke får kärlek och upprättelse på sin ålderdom. Det tidigare i livet begångna brottet är en variant av det som skildrats i den ovan nämnda berättelsen ”Vilse i livet”. Lagerkvist har dock kastat om korten och det misslyckade äktenskap, som här får mannen (Sören Smed) att mörda sin hustru, har ingåtts över klassgränserna.

Stort utrymme ges åt naturskildringar i novellen ”Skogen”. Lagerkvist fångades alldeles uppenbart av konsten att skapa stämningsrika och detaljerade beskrivningar av olika naturmiljöer. Han kommenterar gärna sådana inslag i böcker som han läst och i författarskap som han beundrar. Övningar i denna konst finns det många exempel på i hans tidiga prosaförsök. Ofta inleder han sina texter från ungdomsåren med en stämningsskapande naturskildring, det kan vara skira vår- och livfulla sommarlandskap eller, som efterföljare till skärgårdsskildrarna Strindberg och Geijerstam, havslandskap, gärna i storm, liksom ödsliga skogstrakter. Men Lagerkvist har också en tendens att låta naturbeskrivningarna anta karaktären av närmast sakrala, mystiska naturupplevelser. Naturen erbjuder – nästan tjugo år före *Gäst hos verkligheten* – heliga platser, och platser till tröst och inspiration. En sådan naturmystik letar man förgäves efter hos naturalisten Geijerstam.

Att Lagerkvists vurm för åttitalisterna, de naturalistiskt orienterade författarna, som visade ett socialt engagemang genom en inlevelsefull men opolitisk och icke-agiterande folklivsskildring, kom att präglade mycket av vad han skrev under gymnasieåren är lätt att konstatera. I noveller och korta berättelser med titlar som ”En arbetare”, ”Gammalt och nytt” samt ”Undantagsfolk” prövar Lagerkvist sin förmåga att skriva om vardagsmänniskorna – han är i detta en följeslagare till den Geijerstam som hade hört Zolas uppmaning till de blivande naturalistiska författarna.⁸³

Konflikten mellan generationerna är ett återkommande tema hos åttitalets författare, och inte minst hos Geijerstam.⁸⁴ Dessa motsättningar ledde gärna till revolt och utbrytningsförsök bland de unga. Lagerkvist återkommer gång på gång till denna problematik i sina skrivelser under gymnasieåren. Särskilt brytningen mellan traditionsförankrad kristen tro och modernt fritänkeri, som Geijerstam behandlar i inledningsnovellen ”Gråkallt” i samlingen med samma namn, och i romanen *Pastor Hallin*, måste ha känts angelägen för den Lagerkvist som själv vid ingången till gymnasiet brottades med sin tro. I den tidigare kommenterade ”Ungdomen, livets vår” går tankefrihetens retorik på högvarv. Men också i mindre braskande texter från denna tid ger sig revoltens och utbrytningens tematik till känna. Soldatens vägran att skjuta på fienden i den pacifistiska novellen ”Den heliga synden” är ett exempel på upprorets betydelse och vi såg också hur centralt frigörelsetemat var i den ovan kommenterade berättelsen ”Nukaheia”.⁸⁵ Denna tematik kan också registreras i den i flera versioner befintliga novellen ”En arbetare”, där den grubblande och reflekterande verkstadsarbetaren Lind porträtteras. Fången i ett monotont arbete hyser han en längtan att ge sig av därifrån och när han gör verklighet av sin längtan fylls han av ett lyckorus och beslutar sig för att uppsöka sin sons lärare för att hos honom höra sig för om sonens möjligheter att komma in i ”storskolan”.⁸⁶ Drömmen om

att kunna bryta den sociala lagbundenheten stannar vid en dröm, och detta upp-brottsförsök kan knappast betraktas som ett försök att revoltera mot de rådande sociala förhållandena. Det är i stället den enskildes förmåga att för en kort stund upphäva ett förlamande mönster, att åtminstone formulera en dröm som släpper in ljus i den annars gråa arbetsvardagen, som är det väsentliga i denna berättelse. Lagerkvist tycks mer intresserad av den enskildes mönsterbrott och den frihetskänsla som detta skänker, än av de sociala och politiska förhållanden som orsakar den livssituation som föder drömmarna om frihet. I den sista versionen – daterad 16/3 1908 – är den grubblande arbetaren Linds särlingskap och ensamhet än mer accentuerat; det utvecklade outsiderskapet är i sig en form av revolt. Att längtan att bryta sig loss för att finna sin egen väg ofta är förbundet med egensinne och främlingskap finns det många exempel på i Lagerkvists tidiga prosaförsök. Revolten, utbrytningen skulle följa Lagerkvist i hans författarskap. Och som Sven Linnér pekat på finns det många fiktiva gestalter som hos Lagerkvist just ger uttryck för det mer eller mindre ”våldsammas kravet att bryta sig ut”: den häftige revoltören Gustav Mörk i *Människor* (1912), Elin i den första sagan i *Två sagor om livet* (1913), särlingen Anders i *Gäst hos verkligheten* (1925) och skomakaren Daniel, huvudperson i dramat *Han som fick leva om sitt liv* (1928).⁸⁷ Bland de tidiga prosaförsöken framstår novellen ”Vårbrytning” som en nyckeltext när det gäller att fiktivt behandla sambandet mellan självständighetsbehov och särlingskap.

Novellen ”Vårbrytning”

”Vårbrytning” föreligger i två versioner, båda tillkomna i november 1907.⁸⁸ Det är med andra ord knappt ett år efter ”En författares saga”. I denna novell exponeras fritänkeriet, oppositionen mot de ideal som föräldragenerationen står för och de skuldkänslor som detta ger upphov till. Men också ensamhet, drömmen om själsfrändskap och inte minst en i sammanhanget intressant beskrivning av författarrollen och författandet tas upp här. Ett viktigt inslag är med andra ord bearbetningen av Lagerkvists egna politiska och religiösa ståndpunktsskiften under denna tid.

Berättelsen om Karl Blomé består av tre delar. I den första och längsta får man inledningsvis möta Karl och en av hans vänner mellan vilka ett samtal utspinner sig som med en gång anger huvudproblematiken: de unga fritänkarnas avfall från Kyrkan och Karls genomgripande sinnesförändring. När de skiljts åt börjar Karl grubbla: ”Det hade hänt något utomordentligt med honom, något som gripit hela hans jag och omdanat det, så att han knappast kunde känna igen sig själv.” Skälet till denna omskakande förändring är att han börjat tänka, men inte ”efter lagar stiftade av människor utan efter den naturlag, som tanken alltid följer när den får sväva

fritt". Vi känner igen resonemanget från Lagerkvists pamflettliknande text "Ungdom, livets vår" och ett par år senare turnerar han samma övertygelse i gymnasieuppsatsen "Osund ungdomslektyr". Det fria tänkandet gör att han trots ett allt mer sporadiskt umgänge med kamraterna aldrig känner sig ensam. Men lyckan över att ha hittat fram till denna befriande intellektuella utsiktspunkt grumlas av ett då och då uppdykande tvivel över om han verkligen är på rätt väg; en strid mellan "det nya och det gamla" utspelar sig inom honom. Det "gamla" gör sig konkret påmint när han under denna söndagspromenad kommer fram till kyrkan, en mäktig symbol för det som hans fria tänkande har ifrågasatt och avlägsnat honom från. Den övergripande barnatron reser sig som en anklagelse mot honom och ett minne av ett gudstjänstbesök i barndomen kommer till honom. Skillnaden mellan den naiva tron på den straffande Guden och hans nuvarande kritiska ståndpunkt gör honom trots allt orolig: "Tänk om hans nya idéer voro felaktiga, om det var synd att tänka så fritt som han gjorde." Tvivlet lämnar honom ingen ro och när han kommer fram till föräldrarnas gravar drabbas han av akuta skuldkänslor, han riktar sig till dem med en bön om förlåtelse för att han kommit att tvivla på så mycket som varit heligt för dem. Känslan av svek är starkare än övertygelsen om betydelsen av tankens frihet och väl hemma faller han i gråt, "som ett barn". Den nya tankefriheten leder också till att han känner sig "ensam och olycklig" som aldrig förr.

Det är lätt att även i denna skildring se ett försök från Lagerkvists sida att bearbeta de känslor och tankar som hans dagboksanteckningar från vintern 1906–07 bär vittne om. Det finns också sådant i novellen som ger vid handen att Lagerkvist i sin begynnande litterarisering av sin radikalism och författarbana rent av föregriper vissa symboliskt viktiga detaljer i sitt gymnasistliv. I novellens inledning beskrivs hur de båda oppositionella vännerna ger sig ut på en promenad just när kyrkklockorna ringer till söndagens gudstjänst och deras avståndstagande understryks också av att de inte har en aning om vilken söndag det är på kyrkoåret – denna markering tycks, om dateringen är tillförlitlig, alltså peka framåt mot Lagerkvists eget engagemang i en radikal kamratkrets som enligt Sven Linnérs efterforskningar någon gång under läsåret 1908/1909 beslöt att träffas till ett "anarkistiskt möte" klockan 11 på söndagar.⁸⁹ Dokumenterat är dock att sex studenter, varibland Lagerkvist och hans nära vän och blivande svåger Pontus Fransson, under vårterminen 1909 bildade föreningen "Röda ringen" som enligt bevarade sammanträdesprotokoll samlades första gången söndagen den 31/1 1909, kl. 11 på förmiddagen.⁹⁰

Att det finns ett betydelsefullt samband mellan den orosskapande nyorienteringen under den första gymnasietiden och hans begynnande och snart stegrade författarambition ger fortsättningen på berättelsen om Karl Blomé tydliga exempel på. Novellens andra del inleds med en scen som fångar huvudpersonen vid skrivbordet. Det

berättas att han är journalist vid en tidning i staden. I en paus i arbetet med en novell som ska in i tidningen går han igenom gamla manuskriptluntor och vi får veta att han redan som skolpojke skrivit en hel del och att han därefter, som student och journalist, på allvar satsat på sitt författarskap. Vad som nu sker är att han också inför så pass sent tillkomna alster som endast ett år gamla berättelser blir bestört över hur "löjliga" de ter sig genom sitt försvar av "idéer som voro i grunden falska". Upptäckten av den egna inskränktheten får honom att rodna, men han fylls i nästa stund av tillförsikt inför framtiden – känslan av att nu vara på rätt väg öppnar ett fönster mot ett klart och ljust livsmål. Det är den intellektuellt väcktes ljus projicerat på framtiden, samma hoppets ljus som fick den av Strindberg stimulerade idealisten i novellen "Pastor Hansson" att hålla ut och fortsätta på den inslagna vägen. Men även denna plötsligt uppflammande övertygelse om det rätta vägvalet och en av vårvädret tänd livsglädje slår snart över i ett tvivel som den här gången framkallas av kyrkklockornas ringning. På nytt är det den konkreta kyrkan som bryter in i huvudpersonens liv och påminner honom om hans övergivna och delvis förträngda barndomstro. Och på nytt leder detta till att han regredierar, han börjar "gråta som ett barn". I denna passage, som i likhet med novellen i sin helhet inbjuder till en biografiskt-psykologisk tolkning, summeras och bedöms den egna insatsen. Det gör också berättelsen till en litterariserad lägesrapport och en skisserad framtidsplan. Lagerkvist låter journalisten och författaren Karl Blomé se tillbaka på sitt författarskap från skol- och studenttiden, samme Lagerkvist som efter studenten sökte realisera drömmen om att kombinera journalistik med fortsatt skönlitterärt skrivande.⁹¹ I ett metalitterärt perspektiv kan man se författandet som en väg ut ur den hopplösa situationen: författandet erbjuder trots allt en möjlighet att bearbeta konflikten mellan självsäkert fritänkeri och skuldkänslor över att ha övergivit barndomens och föräldrarnas tro.

I den avslutande, kortaste delen – som består av två avsnitt – skildras huvudpersonens ensamhet och hans tilltagande längtan efter en vän att dela sina tankar med. I det allra sista avsnittet beskrivs hur hans dröm om att möta en själsfrände går i uppfyllelse – den symboliska framställningen av hur vännerna bestiger en bergstopp dit huvudpersonen tidigare aldrig vågat sig är en narrativ nödutgång med sentimentala övertoner.⁹²

I novellen "Vårbrytning" löper flera av de teman samman som uppehåller Lagerkvist intellektuellt och litterärt: trosbrottning, intellektuell frigörelse och skuldkänslor gentemot föräldragenerationen, ensamhet och särlingskap, drömmen om själfrändskapen samt tanken på att verka som författare och journalist.

1909 – lyrikens och dramatikens år

Lagerkvist skriver mycket under de två första gymnasieåren, framför allt prosa. Men han får inga texter publicerade åren 1907–1908. Det är framför allt övningens tid. Året 1909 sker däremot ett genombrott på publiceringsfronten – det gäller då utslutande dikter. Mellan 1904–1907 tillkommer ca 25 dikter och under de därpå närmast följande åren sker en påtaglig ökning i produktionen: drygt 40 dikter. En hel del av dessa dikter lyckas alltså Lagerkvist få publicerade. Med undantag för en dikt i *Motala Posten* och en i *Figaro* publiceras övriga dikter (9) i *Motala Tidning*, och i samtliga fall under pseudonymen Stig Stigson.⁹³

Förklaringen till den flitiga medverkan i *Motala Tidning* under den senare hälften av år 1909 (30/6–4/12) och till diktdebuten – ”Sommar” – i *Motala Posten* 23/6 samma år är att Lagerkvist under sommarferierna vistades hos sin syster Annie som då hade lämnat Guldkrokens skola för en lärartjänst i Hamra utanför Motala. En av de dikter som Lagerkvist fick publicerad i *Motala Tidning* var ett beställningsarbete. Lagerkvist hade fått i uppdrag av redaktionssekreteraren på *Motala Tidning* att skriva en hyllningsdikt till Heidenstam på hans 50-årsdag, vilket resulterade i ”Till Verner von Heidenstam på 50-årsdagen”.⁹⁴ Medverkan i *Motala Tidning* blev intensiv och kortvarig, och den upphörde under hösten 1909.⁹⁵

De allra tidigaste dikterna, från 1904–1907, präglas i övervägande grad av patriotism och ett vägledande och uppfostrande samhällsengagemang – Tegnérklangerna är tydliga och oförställd beundran exponeras i ”Svensken vid Tegnér’s graf”. Detta har framhållits av Urpu-Liisa Karahka som också tydliggjort det starka genomslag som Lagerkvists Frödingintresse får i dikterna från 1908–1909. Naturskildringarna och tematiseringen av livsglädjen är det som särskilt tydligt aviserar Frödings betydelse för den versövande gymnasisten. Karahka pekar även på det i flera dikter starka idealistiska inslaget, förekomsten av kamp- och hjältemotiv.⁹⁶ Dessa båda motiv kan som vi sett vid genomgången av prosaförsöken förbindas med synen på författarrollen och uppdraget som författare. Karahka kommenterar också sådana motiv som hör till författarrollen: utanförståendet, särlingen, kampen och uppbrottet återkommer i diktningen från denna period ofta precis som i de tidiga prosaförsöken. Två aspekter av ”outsidermotivet” kan enligt Karahka urskiljas från denna period: ”Outsider-konstnären”, som ”vetter åt mystiken” och ”outsidern-hjälten” som ”pekar fram mot de socialistiska kampdikterna”.⁹⁷ Särskilt hyllningsdikten till Heidenstam drar i detta sammanhang uppmärksamheten till sig. Den visar, som Elovson mycket riktigt poängterar, Lagerkvists syn på dikten och diktaren.⁹⁸

När Lagerkvist under stor tidsnöd skulle skriva dikten till Heidenstam drog han nytta av en dikt som han fått publicerad strax dessförinnan, ”Stigmannens sång”.⁹⁹

Stigmannen är en allegorisering av den unge diktaren, han som får säga: ”Jag föddes att bryta min egen ban, / att självfunna gudar dyrka”. En sådan dristig stigman är nu också Heidenstam, han är en hjälte som inte följt upp trampade stigar utan banat sig en egen väg ”över obruten mark”, men han har också genom sin oförskräckta insats blivit en vägvisare för andra in i en ny tid och ett nytt land. Han förmedlar kunskaper till folket som väcker, förädlar och tröstar dem på livsfärden:

Så har du gått främst genom mörker och ljus,
och visat åt andra vägen
och tolkat de mäktiga stormarnas brus
som susar i saga och sägen.

Vad underbart skönt, som du tänkt och känt,
vad storvulet trotsigt du skådat,
du täljt oss i ord, som vårt sinne har tänt
och vaknande gryning bebådat.

Du väckt våra själar med glödande sång,
som lärt oss att ädlare syfta
och glömma vår möda, om vägen blir lång
och blickarna högre lyfta.

Man kan i dessa tre strofer (7–9) också lägga märke till kampen/striden – att bana väg, att väcka med ”glödande sång” – och trotset – ”vad storvulet trotsigt du skådat” – och de poetiska orden som bebådar en ny tid (”gryning”). Lagerkvists tankar om konsten och författaren är starkt idealiserande, och dikten frammanar med sina pseudoreligiösa vändningar och sitt ordval den bild av nationalskalden som han året innan utvecklat i skoluppsatsen ”Vilken av våra vittra författare tilltalar dig mest?” (8/5 1908), där ju vid sidan av Strindberg också Heidenstam, Key och Lagerlöf beskrivs som individuella frälsare i nationens tjänst. Det gemensamma draget i Heidenstamdikten och stigmansången är just vägfinnandet, vägröjandet och den kamp som detta fordar. Detta utgör också de allra viktigaste elementen i den bild av sig själv som diktare som Lagerkvist utvecklar under de år då författardrömmen tar allt fastare form.

Lagerkvist medverkade också med en dikt i veckotidningen *Figaro* under hösten 1909. Den tongivande skribenten Georg Lundström – signaturen Jörgen – hade gett tidskriften en samhällskritisk udd, och Harald Elovson påpekar också att man under början av 1900-talet höll ”sina spalter öppna för ungdomar, mest akademiker, som i vers eller prosa ville föra fram en radikal syn på skilda livsområden, inte minst det erotiskt-sexuella”.¹⁰⁰ Tidskriften hade dessutom, som Elovson framhåller, visat sympati för ”ungsocialisterna”, en radikal oppositionsriktning inom socialdemokratin

med anarkistiska idéer, antimilitarism och utilism på dagordningen.¹⁰¹ Att Lagerkvist vände sig till *Figaro* – han får också en erotiskt färgad dikt publicerad i maj 1910 – får man nog med Elovson se som ett medvetet ideologiskt val. Åtminstone ligger det i linje med hans deltagande i den politiskt radikala kamratkretsen i Växjö.

Det viktigaste steget i radikal riktning kom ändå att bli hans medverkan i det socialdemokratiska ungdomsförbundets tidskrift *Fram*. Hösten 1909 etablerade han kontakt med Fredrik Ström som då var nybliven redaktör för tidskriften, och efter det korta gästspelet i *Motala Tidning* kom han under de närmast följande åren att ställa sin rastlöst produktiva penna i den socialistiska pressens tjänst.¹⁰² Kontakten med de socialt engagerade folklivsskildrarna Strindberg och Geijerstam torde ha påverkat och drivit fram Lagerkvists egen sociala medvetenhet och den gav också väsentliga impulser till hans prosaförsök. Man får även förmoda att den i mer allmän mening inspirerat hans socialistiska ungdomsdiktning.¹⁰³

Lagerkvist skrev inte bara dikt och prosa i tonåren, han gjorde också flera försök att skriva dramatik. Redan i begynnelsen arbetar han alltså inom samtliga de tre huvudgenrer som han sedan i sitt författarskap skulle komma att bedriva ett framgångsrikt växelbruk mellan. Tematiskt sett överensstämmer de allra första dramatiska texterna med vad Lagerkvist i övrigt skrev som 14–15-åring. De ”teaterpjäser” som han hänvisar till i sina dagboksanteckningar från mars 1906, ”Mjölner” (el. ”Tors Hammare”), ”Lille svensken” (senare samma månad betitlad ”Bland socialister”) och ”Familjesplitraren” utmärks av patriotism och antisocialism.¹⁰⁴ Ulla-Britta Lagerroth framhåller att Lagerkvists förstlingsverk ”förefaller skrivna i direkt polemik mot den typ av socialistiska agitationspjäser, med bl. a. August Palm och Hinke Bergegren som författare, vilka började spelas vid denna tid på arbetarrörelsens amatörscener som Folkets Hus- eller Folkparksföreställningar.”¹⁰⁵ I arbetet med de tidiga dramatexterna ingår också tanken på att få se dem i tryck – han formulerar denna förhoppning i sin dagbok från 1906: ”Ämnar författa en till [pjäs] och sedan skicka dem till Albert Boniers [!] förlag.” Anteckningen visar inte bara den seriösa inriktning som författandet tidigt fick utan den förstärker också det intryck som pjäsernas utformning ger, nämligen att han knappast skrev dem med tanke på scenkonstens fordringar, vilket Lagerroth också påpekat.¹⁰⁶

Av betydligt större intresse, såväl litterärt som dramatekniskt är tragedin ”Kung Ingevard den starke”, som tillkom mellan julen 1908 och den sista december 1909. Men redan dramautkastet ”Fågelfri”, som tillkom under 1908, visar enligt Bengt Larsson på ett ”helt annat sinne för dramatik och teater än vad som framgår av pjäsförsöken 1906”.¹⁰⁷ En bidragande orsak till Lagerkvists ökande medvetenhet om de sceniska kraven kan vara hans flitiga besök på Växjö teater under skoltiden.¹⁰⁸

”Kung Ingevard den starke” tillkommer under det år då Lagerkvists produktion

generellt sett ökar i omfattning och av Bengt Larssons detaljerade redovisning av framväxten av dramat framgår det att Lagerkvist vid en viss tidpunkt gärna bearbetar samma tankemässiga och litterära impulser i olika genrer.¹⁰⁹ I det historiska dramat, där man kan tycka sig se spår av Lagerkvists intresse för Strindbergs *Mäster Olof*,¹¹⁰ har den moraliserande fosterlandsvurmen ersatts av ett mer komplext förhållande till livet, dess ”motsägelsefullhet och förödande starka makt över människan”, som Ulla-Britta Lagerroth uttrycker saken. Dramat rymmer också samma tidstypiska inslag av nietscheansk livskänsla som ger sig till känna i Lagerkvists kampdikter från 1909.¹¹¹

I Lagerkvists diktöversikt från den här tiden finns det en tematik som pekar framåt, och på motsvarande sätt finns det i detta drama, som Lagerroth understryker, ”en tematik som återkommer i hela hans fortsatta dramatiska författarskap: en idévärld, centrerad kring fundamentala livs- och dödsfrågor i dialektiskt spel, fällt ut i en svartjukekonflikt, laddad av hejdlös passion och våldshandlingar.”¹¹²

När det gäller Lagerkvists allra tidigaste författarverksamhet kan man urskilja ett arbetssätt som skulle följa honom livet ut: han arbetar brett med idéer och gestaltungsprinciper som han omsätter i ordkonstverk inom olika genrer. Denna kontinuerliga process kan man följa i Lagerkvists fortlöpande arbetsanteckningar från 1920-talet fram till 1970-talet.¹¹³

*

Folkhögskolan och landsorts- eller arbetarpressen kom att bli en författarutbildning för många av de ungdomar som kom från arbetar- och bondeklass och saknade studentexamen men som hyste drömmar om och hade ambitioner att bli författare. Så såg bildningsgången ut för Dan Andersson, Maj Hirdman, Ivar Lo-Johansson, Vilhelm Moberg, Artur Lundkvist och flera andra.¹¹⁴ Lagerkvist med sin bakgrund i ett lägre medelklasshem utan bildningstradition fick ändå som det enda av sju barn ta studenten. Och för honom framstår gymnasieåren – skolmiljön, kamraterna och loven med läsning och författande – som avgörande för hans vägval. När Lagerkvist lämnade gymnasiet såg han sig själv som författare. Vad som nu återstod för att få ”sagan” att bli verklighet var att söka bekräftelse från redan etablerade och betydelsefulla aktörer på kulturens område.¹¹⁵

II. Författarprojektets förverkligande – åren fram till debuten

Lagerkvist gör under denna period intensiva försök att etablera kontakt med personer som kan skänka legitimitet åt hans projekt genom att ge honom goda råd, bistå med rekommendationsbrev och i bästa fall anta hans texter för publicering. Han är sin egen marknadsförare, och som sådan både flitig och oförfärad. I ”författarsagan” lyckas naturligtvis Erik Burén med såväl sina journalist-, som utbildnings- och författarplaner. Lagerkvist misslyckas däremot med sina försök att få anställning som journalist och hans universitetsstudier leder ingen vart – varje bakslag tycks dock medföra en förnyad och allt mer dedicerad satsning på det skönlitterära skapandet. I motgångens stund finner han en tillflyktsort i skrivandet – därtill var han också tvingad av de ekonomiska omständigheterna. Det skulle dröja till 1913 innan han mer regelbundet medverkade i *Stormklockan* med framför allt recensioner. Det är samma år som hans andra respektive tredje bok utkommer: *Två sagor om livet* och *Ordkonst och bildkonst*. Han är 21 år när han året dessförinnan debuterar med *Människor* – det är tidigt.¹¹⁶

Motgångar och kontakter (1910–1911)

I januari 1910 publicerades Lagerkvists dikt ”Vi de starke” i *Fram*.¹¹⁷ Det vänliga bemötandet, den uppmuntran som det innebar att få dikten antagen ”med nöje” och inte minst erbjudandet om framtida medverkan ”med liknande bidrag”, kom begripligt nog att betyda mycket för Lagerkvist.¹¹⁸ Detta ska också ses mot bakgrund av de publiceringsmotgångar som han tidigare haft. Hans energiska försök att få sina texter publicerade hade till en början varit utan framgång. Mot slutet av sommaren 1908 sänder han prosaskissen ”Vilse” till *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning* och får avslag med hänvisning till ett rådande ”överflöd på manuskript”,¹¹⁹ samt folklivsskildringen ”Gubben Flod” till magasinet *Hvar 8 dag*, som också de avböjer publicering.¹²⁰

Uppmuntran fick han dock från högsta litterära ort samma sommar. Lagerkvist hade i ett brev under våren eller möjligen i början av sommaren vänt sig till Verner von Heidenstam med en vädjan om ett utlåtande om en bifogad novell. Lagerkvist vill ha en fingervisning om hans ända sedan barndomen ”roligaste sysselsättning”, som det heter i brevet, är något som han bör fortsätta med eller överge på grund av bristande talang.¹²¹ Hans brev är ett rop på vägledning – och ett hopp om en handpåläggning av en av litteraturens överstepräster. Heidenstams svar är alltså påfallande vänligt och vittnar om en uppriktig vilja att ge ett gott råd till en om sin

egen förmåga osäker ung författaraspirant. Heidenstam gör en konkret anmärkning beträffande stilen – ”upprepar ofta samma ord” – men är annars klokt försiktig när det gäller att sia om framtiden.¹²² I brevets avslutning ger dock Heidenstam ett allmänt råd som trots varningen för kommande besvikelser är en klarsignal till fortsatt författande:

Beslut Er inte för att bli författare. För sådant beslut i förtid har kostat många hans livs trefnad i onödan, då han kunnat ha det bättre på andra vägar. Det kunde komma Er att en dag vilja byta Ert namn Lagerqvist mot Törnekvist. Men sluta inte därför att på lediga stunder pröfva Era krafter. Med några år till på nacken märker ni snart, om Ni verkligen bör höra opp eller sätta till alla segel.

Risken för att bli en ”Törnekvist” bör inte ha avskräckt den beslutsamme Lagerkvist som till sitt unga författarhjärta i stället tog raderna där Heidenstam menar sig ha funnit spår av ett berättarhandlag; Heidenstam säger att det finns det i novellen som tyder ”på en viss förmåga att berätta och handskas med figurer och mänskliga strider”. Att Lagerkvist begripligt nog kom att fästa stor betydelse vid dessa ord bekräftas av att han dels i tackbrevet till Heidenstam säger sig ha trott att det om något var just ”grundtanken i skildringen och målningen av de uppträdande personligheterna” som skulle fånga Heidenstams uppmärksamhet, dels och i synnerhet att han i följebreven till de tidningar som han därefter sänder novellen hänvisar till just dessa rader av Heidenstam.¹²³ Stärkt i hågen skickar han alltså sensommaren 1908 novellen till tidskriften *Idun* samt förmodligen också till *Karlstads-Tidningen*.¹²⁴ Lagerkvist underlåter dock inte att hänvisa också till de påpekanden om brister som Heidenstam gjort. Lagerkvist framställer sig i dessa brev som en lyhörd lärjunge när han efter mästarens anvisningar nu säger sig ha genomarbetat texten inför detta tillfälle. Men det tycks som om redaktionerna inte lät sig bevakas av hänvisningen till förhandsgenomgången av Heidenstam, publiceringsframgången uteblev nämligen också denna gång.

Han hade inte heller året därpå någon lycka med berättelsen ”Kung Ingevars dröm”, en i förhållande till dramat ”Kung Ingevard den starke” (sommaren/hösten 1908–31/12 1909) fristående berättelse (daterad 10/4 1909) – han fick också vid detta tillfälle ett förtryckt refuseringsbrev från redaktionen för *Hvar 8 dag*.¹²⁵ Strax innan han fick det positiva beskedet från Ström hade han dessutom fått ett avböjande svar från *Dagens Nyheter* (2/11) angående ett insänt manuskript.¹²⁶ Man får förmoda att Lagerkvists misslyckade försök att få sina prosatexter antagna på olika håll hade att göra med både verklig utrymmesbrist på tidningarna och de skönlitterära bidragens profillöshet. Däremot kan man konstatera att han med sin kampdikt ”Vi de starke” definitivt träffade rätt forum.

Kontakten med Ström och *Fram* skulle visa sig bli helt avgörande för Lagerkvist tidiga författarskap. Efter det positiva beskedet från Ström ser han omedelbart en möjlighet till ett mer varaktigt samarbete – han hoppas nu också att hans tidigt formulerade journalistplaner ska kunna sättas i verket. Det framgår av ett svarsbrev där Ström med bibehållen vänlighet tackar för erbjudandet om kontinuerlig medverkan, men samtidigt framhåller att det i ekonomiskt hänseende inte är särskilt fördelaktigt att skriva för en månadstidskrift som *Fram*.¹²⁷

”Kamratkretsens betydelse för Lagerkvists radikala orientering bör inte underskattas”, skriver Urpu-Liisa Karahka, och det är det lätt att hålla med om.¹²⁸ Jag skulle rent av vilja hävda att den var av helt avgörande betydelse för Lagerkvists satsning på och givande samarbete med den socialistiska pressen och förlagsverksamheten. Karahka anför en passage ur ett brev från Lagerkvists vän och skolkamrat Pontus Fransson, som sommaren 1909 gör militärtjänst, där han hänvisar till deras diskussioner om hur ”förhållandena” under en storstrejk ”skulle komma att gestalta sig” och till den då pågående storstrejken som en ”nyttig skola för framtidens män och nydanare, som skola bygga ett nytt, friare samhälle på det gamla tvångssystemets spillror”.¹²⁹

Det intryck man får när man läser sammanträdesprotokollen med diskussionsreferaten från ”Röda ringens” möten våren 1909 och breven från Pontus Fransson är ändå att radikalismen framför allt tog sig uttryck i en generell lust till att ifrågasätta invanda sociala och religiösa tänkesätt, att gå på tvärs mot vuxenvärldens cementserade åsikter och värderingar.¹³⁰ Den radikala framtoningen befordrades och bekräftades av kamraterna i diskussionsklubben ”Röda ringen”, ett viktigt inslag i Lagerkvists framväxande författaridentitet, men än viktigare var kanske den roll som Lagerkvist tilläts spela i kamratkretsen och som stärkte honom i föresatsen att bli författare. Att han uppfattades som en författare *in spe*, som en kamrat som dessutom var oerhört bestämd när det gällde att förverkliga sin föresats, får man en antydning om i ett brev från vännen Pontus Fransson (30/8 1910): ”Du är väl snart färdig mäd debuten kan jag förstå. Du reser till Ståkkhålm mäat.” Längre fram smickrar han vännen med en profetia, som också den säger något om det intryck som Lagerkvist gjorde på kamratomgivningen: ”Du är ett Lyckans knäbarn, du. Du blir ledstjärnan för många, jag spår dat!”¹³¹ Självbilden som tänkare och författarämne bekräftades alltså inte minst i kamratkretsen. En aning om detta får man också i ett annat brev från Fransson samma höst. Fransson som valt att studera i Lund besvarar i slutet av oktober ett brev från Lagerkvist – raderna är kamratligt raljanta men säger ändå en hel del om Lagerkvists framtoning: ”Du, den snillrike tänkaren och den känslofulle drömmaren med hela världens födslosmärta inom din sköra själ, du, skulle du ha behov av att stå i käftkontakt mäd någät så tanklöst, slött och tårtt som jag, den stackars språkmannen i Lundagård?”¹³²

Efter studentexamen 1 juni 1910 flyttade Lagerkvist till sin äldre bror Gunnar som då var folkskollärare och organist i Rudskoga i Värmland.¹³³ Lagerkvist vacklar inte i sitt beslut att satsa på författarskap och journalistik. Hans svar på den obligatoriska frågan till avgångsstudenterna om deras framtida utbildningsplaner är, som Elovson också antytt, talande – Lagerkvist och ytterligare två studenter (av 35) är de enda i den årskullen som ger ett undvikande svar på frågan (”utan anmäld avsikt”).¹³⁴ Elovson har säkert rätt i sin förmodan att Lagerkvist i detta skede knappast kunde svara diktare utan hellre lät frågan stå obesvarad.¹³⁵ Det är ett förtigande som dock snarast röjer hans målmedvetenhet. Och hur Lagerkvist såg på sin framtid lär det knappast ha rätt något tvivel om bland hans närmaste och hans skolkamrater. En visitkortshälsningen från Einar Strand, en av vännerna i ”Röda ringen”, som hösten 1910 befinner sig i Uppsala, gör Lagerkvists mission tydlig: ”Av din fader har jag fått reda på att du vistas uppe i Värmland, skaldernas och poesins urland. Och där hämtar du nu intryck till din första bok.”¹³⁶ Pär Lagerkvist skulle bli författare – det visste alla som kände honom närmare.

De knappa omständigheter som den självutkorade författaren tvingas leva under bär korrespondensen från denna tid vittne om. När Gunnar hösten 1910 inkallas till militärtjänst på Kronobergshed utanför Växjö får Lagerkvist visserligen hoppa in som vikarie för honom på Grunnebacka skola.¹³⁷ Detta är dock ett mycket kortvarigt engagemang och Lagerkvist viker inte en tum från den bana som han stakat ut åt sig i sin ”författarsaga”. De ständigt oroliga föräldrarna engagerar sig både genom att läsa platsannonser och skicka pengar. Även om föräldrarna visar oro för Lagerkvists lösa och högst osäkra framtidsplaner, och även om de hoppats på ett annat yrkesval – banktjänsteman hade de enligt en uppgift närt en förhoppning om att den yngste sonen skulle bli – tycks aldrig någon allvarlig schism ha uppstått, och hans syskon, Gunnar, och Hilma som ”hushållar” för bröderna i Värmland, förefaller ha stöttat honom helhjärtat i hans vägval.¹³⁸ Familjen tycks helt enkelt ha accepterat att yngste sonen och brodern hade valt den osäkra och så här långt föga inkomstbringande skriftställarbanan. Lagerkvist följer också den plan som han i sin författarsaga gav den realiserade framtidsdrömmens form. Han gör under hösten 1910 och nästföljande år stora ansträngningar för att få in en fot på någon landsortstidning – journalistplanerna ingick ju som en viktig del i författarsagan. Men verkligheten visar sig i detta avseende mer hindersam än han kanske hade föreställt sig. Hans bemödanden att finna en plats på en tidning blir resultatlösa. Som ett direkt uttryck för hans tilltagande otålighet och oro över att inte få napp ter sig det brev som han i januari 1911 sänder Uno Stadius, rektor från Rödön i Jämtland, vars bekantskap han gjort i Motala sommaren 1909. Brevet innehåller flera intressanta passager. Utöver Lagerkvists rättframhet och obändiga vilja att skaffa sig en tidningssyssla ges här yt-

terligare prov på hans bild av sig själv som mycket tidigt inriktad på författarbanan, hans ”drift” att skriva, och hans fortsatt hängivna inställning. Dessutom ger brevet besked om hur han strategiskt utnyttjar redan tagna kontakter med kulturella högdjur som Verner von Heidenstam och John Landquist (se nedan). Efter en inledande självpresentation, beskrivning av ärendet och en vädjan om råd glider han över i en lägesbeskrivning av sin författarverksamhet – det är tydligt att det är det skönlitterära arbetet som är hans hjärtesak:

Jag har något litet (skönlitterärt) medarbetat i en del tidningar – annars har jag inte haft något arbete inom journalistbranschen. Sedan 10–11 års ålder har jag ”skrivit” icke för nöjes skull utan av drift nästan, tror jag. För ett par, tre år sedan hade V. v. H. vänligheten genomläsa en liten novell av mig och ehuru han betonade att den ännu inte var mogen sade han sig dock i densamma spåra ”en viss förmåga att berätta samt handskas med figurer och mänskliga strider”. – Under vistelsen här hos en bror i Värmland har jag skrivit en mindre novellsamling av vilken d:r John Landquist granskat en del och ställt sig mycket välvillig vid bedömandet. Det är ju kanske inte omöjligt att jag skulle kunna få ut den i tryck men jag anser mig ännu för omogen för att våga det. I stället är det nu min dröm att få någon plats i någon inte alltför bullersam stad där jag vid sidan av tidningsarbetet kunde vidare utbilda mig och fördjupa mig i mitt älskingsarbete. Jag vet nu inte om det kan ha någon betydelse detta att man sysslat med rent litterärt författarskap när man söker anställning vid tidning. Men man kan ju då möjligtvis skönlitterärt medarbeta i densamma.¹³⁹

Stadius svar (1/2) är uppmuntrande så till vida att han visar förståelse för Lagerkvists vägval, han sympatiserar rent av med hans inriktning:

En entusiast anses i Norden som en mindre tillräknelig person. Han tas nog icke på allvar. – I synnerhet på den litterära banan, måste vi solens styvbarn komma ihåg, att vi höra ett annat rike till. Och förresten: den, som vill plocka rosor, får ej vara rädd för törnen! Inom publicistiken kastar man mera stenar än rosor.¹⁴⁰

Stadius nämner längre fram i brevet två redaktörer för dalapressen som Lagerkvist kan vända sig till, V. Skarstedt (Falun) och A. Lidman (Hedemora) samt borgmästaren A. Ulrich, som sökte redaktör för *Sätters Tidning*. Stadius formulerar sina råd försiktigt för att inte Lagerkvist ska göra sig falska förhoppningar och avslutningsvis vill han förbereda honom på ännu en möjlig motgång på journalistbanan, samtidigt som han uppmuntrar honom att sträva på i den riktning som Lagerkvist själv pekat ut: ”Ja, det här var ju bara några förslag och blir kanske tre nya törnen på Er väg. Men, som sagt, dessa får man ej vara rädd för! Lycka till!” Det är med andra ord snarast Lagerkvists litterära projekt som Stadius, insiktsfullt nog, söker ge sitt stöd till. Kanske var det just detta som Lagerkvist ville höra: rösten som gav honom yt-

terligare en bekräftelse på att han tillhörde en udda skara, de som hör ”ett annat rike till”. De förstående orden om författarkallet bör också ha betytt en hel del för honom när hans journalistplaner även denna gång gick i stöpet.¹⁴¹ Till bilden hör att Lagerkvists föfattarmödor knappast förberedde honom för journalistbanan – han var under dessa år alltför ensidigt inriktad på att pröva sig fram som poet, dramatiker och prosaist. Även om hans medverkan i gymnasieföreningen Heimdall visar en skämtsam kåsör och kärvt satirisk diskussionsdeltagare kan man inte säga att tidningskåseriet eller reportaget hade någon framtidsman i Lagerkvist.¹⁴² Det är som om han driver in sig själv i ett hörn: där står Författarens skrivbord med penna och papper.

Journalistiken är en bisak, en födkrok. Författandet är allt, det är ett kall – som dock fordar förkovran och kräver tid. Men hans iver att bli publicerad och utgiven på ett betydande förlag är större än hans tålmod att utveckla sitt skrivsätt. Förhoppningen om att bli förlagd på Bonniers uttryckte ju redan den drygt 14-årige Lagerkvist och under hösten 1910 sänder han en novell till förlaget. I följebrevet till Karl Otto Bonnier framgår det att Lagerkvist hösten 1910 är färdig med en novellsamling som han givit titeln ”Gud”. Här röjs på nytt betydelsen av Lagerkvists gymnasietid för hans tidiga föfattarskap – valet av ämne, ”gudstanken i dess olika former”, som det heter i brevet, anknyter inte bara till hans egna grubblerier utan kan också sättas i samband med de diskussioner som fördes i ”Röda ringen”.

Provnovellen (”Gud-berättelse”) ur samlingen hoppas Lagerkvist uttryckligen på att få publicerad i *Bonniers Månadshäften* – han frågar först försiktigt om den ”törhända kan lämpa sig för publikation” i månadshäftet för att i brevets avslutning vädja om att få den publicerad (”Och kunde Ni vara nog vänlig att bereda plats i Er nämnda tidskrift för den medföljande novellen vore jag Er mycken tack skyldig.”) Lagerkvists otålighet lyser igenom brevets postskriptum: ”På grund av vissa omständigheter måste jag bedja Er om svar fortast möjligt. Hälst inom loppet av en vecka.” Efter två veckors tystnad från förlagets sida kan Lagerkvist inte bärga sig utan skriver på nytt till Karl Otto Bonnier och undrar om hans novell verkligen kommit fram. Den ännu inte etablerade, men envetet aspirerande Lagerkvist, undertecknar sina brev till Bonnier med ”litteratör”.¹⁴³

I slutet av november 1910 mottar Lagerkvist ett brev i Rudskoga från Karl Otto Bonnier. Brevet inleds med en ursäkt för det senkomna svaret följt av en reservation för det vanskliga i att bedöma förekomsten av en verklig litterär talang med endast en kort text som underlag. Men sedan är det som om irritationen över den påstridige ”litteratören” parad med en besvikelse över den konstnärligt ofullgångna texten inte längre kan hållas tillbaka. Att stilen är omogen kan han kanske ha overseende med hos en, som han förmodar, ung författare, men han finner dessutom, vilket han inte

tycks uthärda, stilen vara ”uppriktigt sagt svulstig”. Vad som sedan följer kan knappas betecknas som en uppmuntran – den resterande delen av brevet är ett tämligen bryskt avfärdande av Lagerkvists prosaförsök:

Emellertid skall jag, om Ni så önskar gärna då jag får tid taga del av de andra berättelserna, dock bör Ni ej skicka mig dem, om de ej äro avsevärt bättre än denna.

– Jag vill tillägga att det är min övertygelse att Ni skulle göra Er event. framtida litterära bana en otjänst med att söka få en samling så pass omogna berättelser som Storstrid utgivna.¹⁴⁴

Det var inte bara förlag och tidningar som Lagerkvist uppvaktade med sina alster. Som vi kunde notera bad andraringaren Lagerkvist ingen mindre än Heidenstam om ett omdöme om en prosatext och hösten 1910 skickar han en berättelse till Karl-Erik Forsslund, som han under gymnasiet visat intresse för och vars socialistiskt färgade ”kampdiktning” han bör ha tagit intryck av.¹⁴⁵ Liksom Karl Otto Bonnier finner Forsslund prosatexten (i detta fall ”Gud-berättelse” i samlingen Gud) omogen och osjälvständig, men han uttrycker sig mindre bestämt än förläggaren, han gör bedömningen att berättelsen skulle vinna på att ”ligga och mogna” och urskuldar sig avslutningsvis med att hans tillfälliga ohälsa och ålder nu gör honom illa skickad att bedöma ”unga dikter o. drömmar”.¹⁴⁶ Tio dagar senare meddelar Lagerkvist brodern Gunnar att han fått svar från Forsslund. Hans besvikelse över Forsslunds reaktion går inte att ta miste på, de åstundade råden om hans skrivande uteblir och han förargar sig särskilt över att Forsslunds tankar under läsningen gått till Frödings ”Morgondröm”. Med emfas tillbakavisar han betydelsen av denna influens:

Dät är lögn. Tanken i novällen har ju inte dät minsta släktdrag mäd diktens! Misstaget beror på en idéassociation, ty dät är sant att en detalj i fänddekorationen till berättelsen-tavlan återfinnes hos Fröding. Män denna detalj är äm något, hela mäsnklighetens ägendom äkk jag måste använda dän för att få en strålände jus bakgrund till dän svarta förgrunden *vilken innehåller tavlans tanke*.¹⁴⁷

Förbindelsen med Frödings dikt bekräftas ju här av Lagerkvist själv. Och med tanke på den beundran som han visar den oerhört populäre Fröding i skoluppsatsen och det genomslag det här och där får i den egna tidiga diktningen är ett beroende även i detta fall inte uppseendeväckande. Forsslunds association är också fullt begriplig, men känslan av att ha blivit beskylld för osjälvständighet upprör naturligt nog den Lagerkvist som nu intensivt söker finna sin egen väg som författare.

Samma manuskript (”Gud-berättelse”) sänder Lagerkvist i oktober till John Landquist som svarar med en katalog av tidskrävande göromål – från tjänsteåligganden och tidningsbestyr (*DN*) till förestående giftermål – som gör det omöjligt för honom

att få tid att läsa och kommentera Lagerkvists vidlyftiga manuskript.¹⁴⁸ Landquist erbjuder sig dock att återkomma när han har bättre tid, vilket Lagerkvist är kvick att tacka för i ett brev från samma månad. Lagerkvist passar också på att ge kritikern Landquist en eloge för hans insats i Strindbergsfejden: ”Dät var en manlig strid för en man.”¹⁴⁹

Lagerkvist hade med andra ord inte heller någon framgång med sina försök att få etablerade förlag, författare och kulturpersoner att ge honom den uppmuntran och den bekräftelse som han av allt att döma under denna tid så hett eftertraktade.

Stöd och kamratliga maningar fick han däremot av Pontus Fransson som han alltså brevväxlade flitigt med under hösten 1910. I ett av breven titulerar Fransson sin kamrat med ”Övermänniska!” Han har läst Nietzsche och fortsätter begejstrat: ”Jag har funnit mitt område. Dät är zarathustraismen. Ja, jag vet, att dät är ditt också. Jag vet, att du är kallad till hans apostel. Du tillhör de [...] få och store.”¹⁵⁰ För Lagerkvist som själv i sin tidiga lyrik, och i sin Strindbergbild, hade exponerat nietzscheansk hjältedyrkan och fascination inför stora banbrytare var detta välbekanta tongångar. Och som Urpu-Liisa Karahka visat turnerar han dessa föreställningar i sin första estetiskt reflekterande text hösten 1910.¹⁵¹ Det råder vid denna tidpunkt självfrändskap i tecknet av en rusig Nietzscheläsning mellan de gamla kamraterna från ”Röda ringen”. Men brevet innehöll denna gång inte bara entusiastiska tillrop av en intellektuellt antänd yngling. Fransson försöker också stötta sin vän som uppenbarligen var villrådig om framtiden och besviken över publicerings- och platsmotgångarna:

Pär, du ber mej om ett råd; hur järna vill jag inte råda däj; du vet det; om jag bara finge tag i en järnsäll, såm vore full med visdom! Ehuru jag inte känner ditt arbete, noveller el. vad du kallar dät, så vet jag, att dät är gått. Giv ut ditt arbete bums, så slipper du ruva på dät längre. Det skulle vatt bra roligt å läst manuskriptet, män jag får väl je mej te tåls till då kommer av trycket. Begagnar du vår galna stavning i dät? Dä ä bra vägat ännu! Alltså: giv ut!

Brevet är odaterat, men novellerna som åsyftas är säkert de som Lagerkvist omtalar i följebrevet till Karl Otto Bonnier och det är tänkbart att Franssons påhejning är föranledd av den besvikelse, över svaret från förläggaren liksom över andra motgångar under hösten, som Lagerkvist antagligen hade gett uttryck för i det brev som Fransson svarar på (han talar flera gånger om att de måste ses under den nära förestående julen). Gymnasiekamraten Pontus Fransson kom att fungera som en viktig samtalspartner; han gav sitt helhjärtade stöd åt författaraspiranten. Fransson framstår vid sidan av Lagerkvists syskon, och särskilt brodern Gunnar, som författarprojektets viktigaste supportorer under åren fram till debuten.

Författandet tycks remarkabelt nog under denna oblida tid ändå ha fungerat närmast som en tillflyktsort. I ett brev till Fredrik Ström i mars 1911 där Lagerkvist ömsom vittnar om författandets betydelse i sitt liv, ömsom i vädjande vändningar söker få Ström intresserad av en novellsamling, framställs skrivandet som ett värn och en aktivitet som skänker tröst och styrka när den ”krassa värkligheten” tränger sig på ”med sin nakenhet”.¹⁵² Lagerkvist hade alltså redan under sitt sista gymnasieår tagit kontakt med Ström som genom sitt vänliga bemötande kom att ge den på uppmunt-
 ran svältfödde unge författaren hopp inför framtiden. När Lagerkvist nu vänder sig till Ström på nytt kan han inledningsvis tacka för att *Fram* låtit publicera hans minnesdikt över den då nyligen bortgångne Gustaf Fröding (”Kväll: (Vid Gustaf Frödings död.)”, *Fram* 1911:2–3). Lagerkvist är påfallande ödmjuk när han undrar om det alls är någon idé att han sänder sin samling med korta noveller (”Livets blod”) till *Frams* förlag för granskning. Lagerkvist ber om överseende med sin förfrågan och han urskuldar sig märkligt nog med hänvisning till sina motgångar på tidningsmarknaden. Brevets avslutning är en regelrätt *peroratio*, som den retoriska termen lyder; det viktigaste argumentet turneras med känslomässig intensifiering på nytt:

Till sist: – Varför jag vänder mej till Er är emedan jag tror att Ni skall hava det överseende och den vilja till att förstå som är så oerhört sällsynt och så oerhört nödvändig för en ung man som kommer med famnen full av varma drömmar vilka – i all sin fatigdom likväl är drömmar, hans drömmar.

När Lagerkvist vädjande formulerar sin dröm inför sin då främste välgörare är tårarna inte långt borta. Hans hukande framstöt bör självfallet också ses mot bakgrund av det då nyligen inkasserade bakslaget från Bonniers.

Satsningen på dramatiken våren och sommaren 1911

Brevet till Ström i mars 1911 är avsänt från Hamra, utanför Motala, där hans syster Annie sedan några år hade en lärartjänst och dit han då hade flyttat. Delvis som en följd av att hans försök att få en plats på en tidning inte leder till något resultat ägnar han sig med desto större energi åt sitt skönlitterära författarskap. Han lyckas vända sin besvikelse i en stegrad produktivitet, och som flera forskare noterat är hans litterära alstring under 1911 imponerande – han sänder alltså novellsamlingen ”Livets blod” till Ström i mars, skriver flera enaktare, samt ”novellen” *Människor*, debutverket som föreligger i ett första manus 12–13 januari 1912.¹⁵³ Lagerkvist fortsätter också att bearbeta personer som kan tänkas vara intresserade av hans texter och leda honom vidare till publicering och offentlighet. Han utvecklar även på detta område en häpnadsväckande aktivitet.

Efter den första perioden med dramatiskt författande, som infaller under skoltiden och där tragedin *Kung Ingevard den starke* – färdig i december 1909 – är hans främsta opus, tar han drygt ett år senare åter upp dramatiken. Att han är i gång med sitt dramatiska författarskap förstår man av ett brev från Pontus Fransson som från sin Malmövistelse under 1 maj berättar om ett besök på Stora Teatern där man då bland entimmarsföreställningarna givit Strindbergs enaktare *Den fredlöse* med Victor Sjöström. Fransson är snabb att fråga Lagerkvist om han skrivit till Sjöström eftersom denne ”*huvudsakligen*” spelar ”enaktare av *svenska* förf. hela maj”.¹⁵⁴ Han uppmanar kamraten att ”smid[a] medan järnet är varmt”, vilket denne av allt att döma också gjorde. Det mesta tyder på att Lagerkvist på vännens uppmaning hörde av sig mer eller mindre omgående till Sjöström. I ett svarsbrev daterat den 5/5 yttrar sig Sjöström generöst om Lagerkvists enaktare, men tvingas samtidigt meddela att det tyvärr inte kan bli tal om något uppförande eftersom säsongens repertoar redan är fastställd.¹⁵⁵ Motgångarna under hösten 1910 uppvägs nu av det intresserade och välvilliga bemötandet från de flesta teaterledare som Lagerkvist vänder sig till med sina under våren och sommaren 1911 nyskrivna enaktare. Victor Sjöström, Uno Brander, Mauritz Stiller, Knut Lindroth och Oscar Winge – alla får de höra från den unge författaren med de stora planerna. Det framgår av korrespondensen med teaterledaren och skådespelaren Oscar Winge att Lagerkvist har sänt en av enaktarna till Uno Brander, Lilla Teaterns (dvs. före detta Intima teatern) vintern 1911 ny tillträdde direktör.¹⁵⁶ Att vända sig just till Lilla Teatern kan han ha sporrats till av Knut Lindroth som i ett brev från början av augusti menar att pjäserna – ”sådana små detaljmålningar” – inte lämpar sig så väl för ett ”landsortssällskap” utan kräver en särskild publik med förståelse för ”intimare konst”. Han föreslår avslutningsvis en mindre ”Sthlns-scen” som ”Intima eller kanske Sveateatern”.¹⁵⁷

I ett brev till Gunnar Lagerkvist i början av hösten 1911 refererar den yngre brodern till ett möte med Stiller som dock tycks ha gjort honom besviken. Stiller som läst dramat ”*Livet*” medger talang men är tveksam om spelbarheten, och råder Lagerkvist att fortsätta med sitt skrivande och att gå till Bonniers med dramaten. En viss uppgivenhet över att inte få sina stycken accepterade och att inte få någon ekonomisk utdelning på sitt skrivande skymtar i brevet till brodern: ”[...] vidare tyckte han att jag skulle fortsätta! Det är inte så gott att fortsätta och fortsätta när man inte har några resurser sa jag och gick!” Det mesta tyder på att han följt Stillers råd att gå till Bonniers. Men hans andra kontakt med förläggaren tycks inte ha varit mer lyckosam än den första: ”[...] var där men det var ett artigt och oförskämt få! (Det är ju alltid omöjligt att komma till förl. med pjäser – ’nä, si då går inte!’)”¹⁵⁸ Obenägenheten att ge ut dramatik var något som Strindberg med visst fog hade kritiserat Bonniers för, och försiktigheten med att trycka dramatik gällde naturligtvis i särskilt hög grad ännu okända och ospelade dramatiker.¹⁵⁹

Lagerkvists viktigaste kontakt inom det svenska teaterlivet förefaller vid denna tidpunkt ha varit Oscar Winge, skådespelare och teaterledare med ansvar för flera sällskap som turnerade i landsorten (1911–1914). Våren/försommaren 1911 träffar han Winge i Stockholm.¹⁶⁰ Lagerkvist skriver därefter från Ambergs fåbodvall i Vika och ber honom om synpunkter på sin nyskrivna dramatik, en trilogi av enaktare under samlings titeln *Synden*.¹⁶¹ Winge svarar kort men vänligt att han gärna läser Lagerkvists pjäs, och att han också kan tänka sig att uppföra den om den är ”spelbar”.¹⁶² Några dagar senare tackar Lagerkvist för positivt svar och översänder två av trilogins delar.¹⁶³ Att döma av nästa bevarade brev i korrespondensen (28/9) har Winge givit synpunkter på pjäsen eftersom Lagerkvist nu säger att han under färdigställandet av texterna har försökt tillgodogöra sig de goda råd som Winge gett honom. Han ber nu Winge att läsa manuskriptet och komma med ett slutgiltigt omdöme. Som Ulla-Britta Lagerroth noterat framgår det tydligt av korrespondensen med Winge att Lagerkvist nu skriver dramatik ”med *scenen* i sikte”.¹⁶⁴ I hopp om att få sin pjäs uppförd av Winge har han gjort bearbetningar som stämmer överens med hans krav och som ska passa hans besättning: ”Sålunda spelar hela stycket på samma plats. [...]. Vidare är de uppträdande personernas antal så litet att Ert sällskap är mycket mer än tillräckligt. [...]. Men det kan kanske också hända att Ni tror – liksom jag vågat ibland – att den lilla treaktaren, framförd av ett sådant sällskap som Ert ska kunna någorlunda tåla rampljuset.”¹⁶⁵

I september skriver Winge till Lagerkvist och underrättar honom om att hans brev nått honom i Eskilstuna men att han däremot inte fått något manuskript. Han låter meddela att han den närmaste tiden sätter upp pjäser i Mjölby och Tranås och uppmanar Lagerkvist att i stället skriva till någon av dessa orter.¹⁶⁶ Då reser Lagerkvist till Mjölby för att få träffa Winge. Lagerkvist avlägger en entusiastisk rapport till brodern om mötet med Winge och hans ensemble – det festades och Lagerkvist säger sig ha fått en ”försmak” av en ”uppsluppen och fri konstnärshippa!”¹⁶⁷ Däremot hoppas han nu inte för mycket på att få pjäsen uppförd av Winge, men det viktiga tycks ha varit att han blivit accepterad, att Winge har behandlat honom som en seriös författare: ”Pjäsen ja! – inte tror jag han spelar den inte (jag är skeptisk nu av mej!) – fast han sa att han genast han började läsa enaktarna begynte intressera sej för mej (????)! Men jag tror han jör vad han kan! Och jag lovar att inte skälla eller säja något mot honom om han inte spelar den!” Han avslutar brevet till Gunnar med att säga att han nu beger sig tillbaka till ”’diktar’ensamheten”, men det är tydligt att hans kontakt denna gång styrkte honom i hans satsning på sitt redan vid denna tid breda och diversifierade författarskap.

Ulla-Britta Lagerroth har påpekat att det bakom Lagerkvists tidiga satsning på just enaktare, som vid denna tid hade ett uppsving som entimmesunderhållning i

medveten konkurrens med biografernas utbud, också fanns rent ekonomiska skäl. Med tanke på hans föga framgångsrika försök att få arbete på någon tidning och refuseringarna av hans prosa är det inte konstigt att han i sin okuvliga beslutsamhet under denna tid särskilt ägnade sig åt sådant skrivande som eventuellt också kunde ge pekuniär utdelning. Lagerkvist tvingades delvis av omständigheterna att tidigt bli en marknadsförfattare, men han var länge utan framgång och han skulle i stället snart bli en utpräglad stipendieförfattare. Han kom i själva verket att bli en av de allra mest stipendierade svenska författarna under första hälften av 1900-talet.¹⁶⁸

Lagerkvists målmedvetenhet tar sig alltså våren och sommaren också uttryck i hans energiska försök att komma i kontakt med landets teaterchefer och i hans allmänt oblyga uppsökande verksamhet. I brevet till Gunnar framgår det att han förutom Stiller och Bonnier under sitt Stockholmsbesök också tagit kontakt med och träffat Arthur Möller, sedan april nyutträd redaktör för *Figaro*.¹⁶⁹

Den sista tiden fram till debuten (hösten 1911–våren 1912)

Brodern Gunnar Lagerkvist söker och får en tjänst i Vittinge utanför Uppsala hösten 1911. Lagerkvist som under dessa år före debuten pendlar mellan lågmälda förhoppningar och dristiga, storslagna planer ger i ett brev till brodern utlopp för det senare när han hösten 1911 med anledning av att brodern sökt tjänst i Vittinge säger sig ha tankar på att börja på universitetet i Uppsala: ”Nu må du tro att jag fått storidéer i huvet. Först som sist ska jag säga vad det är!: Tankar (allvarliga) på att je mej till universitet!!!!”¹⁷⁰ Det framgår också av brevets fortsättning att han söker stöd för det för den närmaste omgivningen ekonomiskt betungande beslutet att skriva in sig vid universitetet genom att framhäva nyttoaspekten av studierna. Om han ska bli ”bokskrivare, tidningsman och möjl. söka få anställning vid någon folkhögskola, samskola” kan han ju ha nytta av studier i litteratur- och konsthistoria, resonerar han. I brevets slut säger han att studier i ämnen som roar honom är något som han kan ha glädje av även i sitt ”yrke”, och tillägger inom en förtydligande parentes som om något avslöjar hans prioriteringar och orubbliga beslutsamhet att slå sig fram som författare: ”(det riktiga menar jag!)”

”Författarsagan” stakade ut framgångsvägen och när Lagerkvist inleder sina studier i Uppsala hade han tagit första steget i Erik Buréns fotspår på väg mot givande universitetsstudier. Burén förverkligar sina journalistplaner och han bedriver med tiden framgångsrika universitetsstudier som krönes med en doktorexamen – men även på utbildningsområdet skulle verkligheten ha något annat än framgång i beredskap åt den deciderade författaraspiranten Lagerkvist.

Lagerkvist tycks till en början ha trivts i Uppsala där han lät skriva in sig den 31

oktober, och att döma av ett brev från Pontus Fransson i november hade en av hans ”drömmar” gått i uppfyllelse i och med universitetsstarten: ”Jaså, drömmen blev verklighet; det var ju glädjande, och trivs påstår du, att du jör där i U., [...]”¹⁷¹

Men det mesta pekar på att hans Uppsalastudier ändå inte blev vad han hade tänkt sig. Minnesbilderna av honom från Uppsalatiden tyder snarast på att han hade svårt att finna sig till rätta i den akademiska vardagen. Ragnar Josephson säger sig minnas en ung man ”med runda, frågande ögon” som inte föreföll ha ”trivts riktigt med konststudiet”, och Karl Asplund har tydligen fått samma intryck av någon som inte kände sig hemma i den akademiska miljön.¹⁷² Asplund har, möjligen i minnets backspegel, fått ”en liten rödhårig, dyster och mager smålänning i enorm svart halsduk” att också te sig som ett ”poetämne”. Det är ju annars fullt tänkbart att Lagerkvist också i sin klädsel och attityd gärna ville förstärka sin ännu svaga författaridentitet – knappast ett ovanligt drag hos unga diktarkandidater. Någon examen blev det inte för Lagerkvists del, hans examensbok saknar helt betygsuppgifter, men ännu en gång finner han skäl och ges tid att satsa alla sina krafter på sitt ”älsklingsarbete”, som snart skulle krönas med bokdebuten *Människor*, hösten 1912.¹⁷³

När han har manuskriptet till *Människor* klart vintern 1912 vänder han sig först till Åhlén och Åkerlunds förlag som i brev från den 2/3 svarar förbindligt men avböjande på ”erbjudandet” att ge ut novellen.¹⁷⁴ Ljus förlag tackar två veckor senare nej utan annan motivering än att de är ”öfverhopade med arbete”.¹⁷⁵ Det blir åter igen Fredrik Ström och den socialdemokratiska tidnings- och förlagsvärlden som håller liv i hans författardröm. Efter de negativa beskederna från Åhlén och Åkerlunds respektive Ljus förlag vänder sig Lagerkvist ännu en gång till Fredrik Ström med ett vädjande och känslostarkt brev (28/3).¹⁷⁶

Lagerkvist kommer i sitt utsatta läge med en ”bön och begäran” till Ström. Bönen pendlar mellan självförebärslor om stilen – som han fruktar att vissa kommer att uppfatta som ”blott effektsökeri” – och om ämnet – som ”litet underligt och vågat valt” – med försiktigt uttryckta förhoppningar och hjärtknipande avslöjanden om bokens betydelse för honom rent personligt liksom om dess långa och mödosamma tillkomst. Särskilt iögonfallande är den bild som han ger av sig själv som författare och hans oförblommerat heta vilja att debutera – med just denna bok. Fram träder bilden av den i ”öde ensamhet” idogt arbetande unge författaren som offrat mycket på vägen – ”ett arbete som kanske legat alltför smärtsamt tungt på hela min ungdom” – fram till det mål som nu hägrar: debuten som sanktionerar projektet och gör den skrivande sedd. Begäran går ut på att Ström ska rekommendera Lagerkvist hos det förlag som han nu står i begrepp att skicka sitt manuskript till, Framtidens förlag i Malmö. Lagerkvist passar på att också be Ström läsa manuskriptet med hänvisning till att han sedan tidigare är bekant med delar av hans författarskap (genom bi-

dragen i tidskriften *Fram* och delar av den novellsamling som Lagerkvist våren 1911 presenterade för Ström och Frams förlag [dvs. ”Gud”]). Det är den välvilligt inställda läsaren som Lagerkvist vädjar till. Dessutom söker han förhandsstyra receptionen av debutverket. Den skiss som han nyligen fått publicerad i *Fram*, ”Gudstanken. Fantasi” (*Fram* 1912:1), har ”fått vänligt omnämnande någonstans i socialdem. tidningar”, säger han sig ha hört, vilket får honom att hoppas att hans debutverk inte kommer att ”bli alltför hårt åtgången i partipressen”. Rädslan för att bli missförstådd, eller än värre, att förbli osynlig, får honom att inför Ström trosvisst skissa på sin debut och dess mottagande i den tidnings- och tidskriftssektor där man hade bemött honom välvilligt, visat honom intresse och inom vilken man nyligen låtit publicera några av hans texter.

Pontus Fransson gläds med Lagerkvist över den förestående debuten som han genom Lagerkvists syster Clara har hört talas om: ”Jag blev så glad, behöver jag säga det, att du skulle få ut något; det blir en högtidsdag när jag får din förstling i min hand!” Också för den som stöttat, drivit på och med sådant eldande tal bidragit till att upprätthålla Lagerkvists självbild som den blivande författaren, var det förmodligen med lättnad som det första målet nu såg ut att uppnås.

Ström måste av allt att döma ha rätt Lagerkvist att i stället för Framtidens förlag gå till Frams förlag med sitt manuskript. Som Bengt Larsson noterat tog man i det Socialdemokratiska ungdomsförbundets verkställande utskott – under vilket förlaget hörde – till protokollet den 7 maj att Lagerkvist lämnat in manuskriptet till *Människor*.¹⁷⁷ Mot slutet av maj (24/5) meddelade Zeth Höglund för Frams förlags räkning att ”styrelsen beslutat utge Eder bok under förutsättning att ni åtager Eder hela tryckkostnaden”.¹⁷⁸ Lagerkvist hade i sin iver att äntligen få utdelning i form av en bokdebut erbjudit sig att stå för halva tryckkostnaden. Tydligt är att Lagerkvist sedan accepterat kravet på att han själv skulle betala hela tryckningen av boken, vilket i och för sig inte är uppseendeväckande. Lagerkvist saknade publik och förlaget hade små resurser. Omkostnaderna för boken bör ändå ha oroat Lagerkvist och en bit in i juni understryker Höglund att när ”exp.omkostnaderna” väl är täckta kan Lagerkvist förvisso räkna med ersättning för trycket ”i den mån redovisning inflyter”.¹⁷⁹ Den 22 oktober kan Höglund meddela att boken samma dag är att vänta från tryckeriet och att den senare under veckan kommer att skickas till boklådor och tidningsredaktioner. Någon boklådeframgång blev nu inte Lagerkvists debutverk. Men priset för att få se drömmen bli verklighet kunde aldrig bli för högt, inte ens för den som under denna tid befann sig i ständig penningknipa. Debuten var en avgörande händelse i författarsagans förverkligande och den innebar en särskild sorts triumf, den att bli *sedd* – som författare.

ABSTRACT

Håkan Möller, *Författarsagan som blev verklighet. Pär Lagerkvists väg till debuten 1912. (How the Writer's Tale Became Reality: Pär Lagerkvist's Path to His First Publication, 1912.)*

During the last weeks of December 1906 Pär Lagerkvist wrote a short story and called it "The Tale of a Writer". He was fifteen years old and had just finished his first senior term at high school. The story tells how fifteen-year-old Erik Burén succeeds in realising his dream of educating himself and — above all — of becoming a writer.

"The Tale" shows how early Lagerkvist resolutely determined to concentrate on becoming a writer. It also shows how soon he decided to make use of literary form to work through the violently conflicting feelings involved in his dream. "The Tale" also makes clear how far the aspiring writer had already staked out the path he had chosen for himself, a path which he then followed with remarkable single-mindedness right up to his debut in print in 1912, overcoming the obstacles harsh reality placed in his way.

As I hope to demonstrate, many traces of both a need and a determination to discuss and resolve, in one way or another, the problems raised by his dream of becoming a writer and by the role that being a writer would demand of him, can be found particularly in his early attempts at prose, but also in the school essays, poems and dramatic works he wrote during the period before his first published work. A series of themes closely connected with the dream and role of being a writer appear in one form or another in the texts he produced during this period: free thinking (especially in religion and politics), opposition/revolt/breaking away (the need for revolt, and the guilt feelings this causes) together with the struggle, exclusion and individualism involved in breaking away. This thematic mix also includes a strongly idealised and romantically coloured conception of the writer's role.

An essential stage in the development of a writer's identity is making contact with existing literature and the work of established writers. Lagerkvist showed an early interest in literature that was considered suspect at home, and this orientation and his curiosity were considerably stimulated during his senior high school years. Classes in Swedish language and literature gave him a chance to deepen his knowledge of the work of writers who had already caught his eye: Strindberg, Geijerstam and Fröding, to mention the most important. During this period it was above all the Strindberg of the 1880s, and in particular the widely accepted Strindberg of *Röda rummet*, *Mäster Olof*, *Svenska öden och äfventyr* and *Hemsöborna*, that Lagerkvist developed a passion for. This Strindberg for the most part accords with what was early approved in the histories of literature and dominated teaching in secondary schools and universities well into the twentieth century. For Lagerkvist, Strindberg was first and foremost the pattern for what a writer should be: a heroic radical who, at the head of a new generation, breaks down what is old and opens up to the embryo writer a new road to the future.

Lagerkvist was a great admirer of Gustaf af Geijerstam, a colleague of Strindberg's that Strindberg came to despise. Lagerkvist particularly valued Geijerstam's descriptions of the lives of ordinary people, finding in Geijerstam's work inspiration for his own writing.

At the turn of the century, the young in particular were specially interested in the truth-

seeking social critics of the 1880s. Strindberg was the idol of many. We may see a connection between, on the one hand, Lagerkvist's orientation towards what he considered this pioneering generation of eighties writers and the tendency in his own work towards social engagement and naturalistic description and, on the other, his attraction to those among his fellow-students who, during his senior school years, expressed themselves in various ways as radicals. We should not underestimate the importance of Lagerkvist's circle of friends for the development of his view of himself as a man apart and a suitable subject for creative writing. Above all, the support and encouragement of his friend Pontus Fransson was clearly extremely important during the difficult and uncertain years after his matriculation in 1910, a time when he was working hard to make his dream of becoming a writer come true. Together with his brother Gunnar Lagerkvist, Fransson was his most important supporter in this connection.

But to succeed as a writer in the market-place one needs more than the encouragement of friends. Lagerkvist made great efforts to establish contact with people who would be able to add credibility to his work by offering good advice, being ready with letters of recommendation or, best of all, accepting his MSS for publication. He became his own salesman, diligent and dauntless. It is no surprise that Erik Burén in "The Tale of a Writer" succeeds in his attempts to find work as a journalist, educate himself, and become a writer. Lagerkvist himself failed to get a job as a journalist and his university studies led nowhere, but every setback seems merely to have renewed and reinforced his determination to write. In moments of defeat he took refuge in writing—as he was in any case compelled to do by economic circumstances. But it was not until 1913 that he became a regular contributor to *Stormlockan*, mostly with reviews. His second and third books, *Två sagor om livet* and *Ordkonst och bildkonst*, came out that year. When his first book, *Människor*, had been published the year before, he had been only 21. It was a debut that had forced the debutant himself to pay the cost of printing, but nonetheless a decisive step in making his Tale of a Writer come true. It brought him a special kind of victory: making him *visible*—as a writer.

English translation by *Silvester Mazzarella*

NOTER

- 1 Pär Lagerkvist, *Antecknat. Ur efterlämnade dagböcker och anteckningar*. Urval och redigering av Elin Lagerkvist, Stockholm 1977, s. 12.
- 2 Sven Linnér, "Pär Lagerkvists barndomsmiljö", *Samlaren* (28) 1947, s. 53–90. En förkortad version med samma titel omtryckt i *Synpunkter på Pär Lagerkvist*, red. av Gunnar Tideström, Stockholm 1966, s. 17–44.
- 3 Harald Elovson, "Från Pär Lagerkvists läroår", i *Synpunkter på Pär Lagerkvist*, red. av Gunnar Tideström, Stockholm 1966, s. 45–89.
- 4 Urpu-Liisa Karahka, *Jaget och ismerna. Studier i Pär Lagerkvists estetiska teori och lyrisk praktik t. o. m. 1916*, (diss.) Stockholm 1978; Ulla-Britta Lagerroth, *Regi i möte med*

- drama och samhälle. Per Lindberg tolkar Pär Lagerkvist*, Stockholm 1978; Bengt Larsson, "Dramatikern Lagerkvists utgångsläge. En studie i tragedien Kung Ingevard den starke 1909", *Samlaren* (99) 1978, s. 42–89.
- 5 Flera forskare har också noterat den tidigt visade målmedvetenheten, se Sven Linnér, "Pär Lagerkvists barndomsmiljö", *Samlaren* (28) 1947, s. 65; Harald Elovson, "Från Pär Lagerkvists läroår", i *Synpunkter på Pär Lagerkvist*, red. Gunnar Tideström, Stockholm 1966, s. 60; Willy Jönsson, *Gud, matos och kärlek. Om Pär Lagerkvists fädernemiljö och barndomsvärld*, Växjö 1978, s. 72; Karahka, 1978, s. 15; Ingrid Schöier, *Pär Lagerkvist. En biografi*, Stockholm 1987, s. 64 ff.
- 6 Bland de allra tidigaste prosatexterna finner man också upptakten till en bildningsroman, "Från gosse till man" (1903), berättelser med sagoton, "Pojken och trollet" (1904) och bland äventyrsberättelserna i historisk miljö (1600-tal) kan också nämnas "Torpareffickan" (1904). Se "Tidiga prosaförsök", KB L 120:43:1.
- 7 Se "En fosterlandsälskares lefnadsöder. Ett försök till socialismens bekämpande. Växjö den 29.10.1905". Texten består dock endast av drygt en sida i anteckningsboken, och inledningen till den ofullbordade berättelsen består – betecknande nog – av en beskrivning av hur två barndomsvänner kommer överens om att en sommarkväll uppsöka sin barndoms skogshyddan i Ekebergaskogen. Uppsökandet av en helig fristad i naturen förbådar ett flertal senare berättelser: exempelvis den knappt två månader senare författade "En författares saga" och naturligtvis *Gäst hos verkligheten* (1925).
- 8 "Dagbok för Per Lagerqvist. Växjö den 8-1, 1906" finns återgiven i Lagerkvist, 1977, s. 14–19. Dagboken består av sporadiska anteckningar och avbröts redan i augusti samma år.
- 9 Lagerkvist, 1977, s. 15.
- 10 Ibid.
- 11 Ibid.
- 12 Om troheten mot faderns, Anders Lagerkvists, politiska hållning, se Elovson, s. 47 samt Willy Jönsson, *Som är från evighet. Om trygghetsgrunder och oroshårdar i Pär Lagerkvists liv och diktning*, Växjö 1991, s. 140.
- 13 Lagerkvist, 1977, s. 15.
- 14 Berättelsen föreligger i tre versioner. Den första, daterade versionen ryms i två pärmlösa häften, där i det första häftet titeln med tillkomstangivelse lyder: "En författares saga. Af Per Lagerqvist Växjö den 16.12.1906. Slutad den 1.1.1907". Texten fortsätter i ett andra häfte, där den något avvikande titeln "En författares saga af Smålandspojken" begagnas, och avslutas på några lösa, opaginerade häftessidor. Denna text renskrevs och omarbetades delvis i en liten svart vaxduksbok med dateringen "Växjö den 2-1 1907". Berättelsen har i denna version försetts med en huvudtitel, "Ett lif. En författares saga af Per Lagerqvist" samt en dedikation: "Tillegnad vännen Ville". Båda dessa versioner finns i KB L 120:43:1. Därutöver finns det en ofullbordad och odaterad version utan titel (KB L 120:43:2). Texten refereras och kommenteras mycket kort av Schöier, 1987, s. 76 f. och av Jönsson, 1978, s. 72.
- 15 "Moderskärlek" infördes i *Smålandsposten* den 19/11 1906. Det är ett litet prosastycke som stilmässigt närmast erinrar om, som Harald Elovson påpekat, krönikören Sigurd

(Alfred Hedenstierna). Den korta berättelsen består av en inledande, ljus och stämningfull naturbeskrivning och ett följande möte mellan den naturälskande unge vandraren och en ”gumma”; mellan dessa utspelar sig ett samtal som, förutom att ge prov på Lagerkvists försök att skriva på dialekt, behandlar den då aktuella frågan om emigrationen till Nordamerika. Elovson påpekar också att man vid denna tid från konservativt håll drev en kamp mot emigrationen och Lagerkvists text kan alltså uppfattas som ett inlägg i den pågående debatten (s. 49).

- 16 Se Larsson, 1978, s. 81.
- 17 Jag citerar ur den andra och sista versionen daterad ”Växjö den 2-1 1907”, KB L 120:43:1.
- 18 Det uttrycksbehov som de starka känslorna inför naturen framkallar beskrivs med en mer laddad inspirationspsykologisk formulering i den första versionen: ”Det var en inre röst, som bjöd honom att skriva, en röst som var så stark att han måste lyda den.” Den senare versionen av ”En författares saga” karakteriseras överlag av större återhållsamhet med deskriptiva detaljer och expressiva uttryck; den ger intryck av en ren- och renodlingskrift.
- 19 Att han skriver endast för sig själv och inte vill att andra ska läsa vad han skrivit betonas starkare i den första versionen: ”Han skref endast för sig själv, ingen annan än han själv fick läsa hans uppsatser.”
- 20 ”Den världen hatar”, ”Tidiga prosaförsök före 1910 (A–Ö)”, KB L 120.43:2.
- 21 ”Om dikten och diktaren. Improviserade fantasier. Ur en ungs och ensams dagbok”, KB L 120:49:1. Om Ekelunds diktarpose och inställning till publiken se Per Erik Ljung, *Vilhelm Ekelund och den problematiska författarrollen*, (diss.) Lund 1980, avsnittet ”Diktaren och publiken” (s. 49–59).
- 22 Anteckningsbok, KB L 120:17:7 (egenhändig pag. s. 718). Längre fram i samma anteckningsbok kan Lagerkvist i anslutning till en fundering kring ”Pilgrimen” avsluta med att betona att boken ska skrivas ”för mig – inte för andra människor.” (s. 770).
- 23 I den första versionen nämner han sig själv vid sidan om Tegnér och Geijer.
- 24 Jfr Jönsson, 1978, s. 72.
- 25 Se Elisabeth Bronfen, *Over Her Dead Body. Death, Femininity and the Aesthetic*, Manchester 1992, s. 364 ff.
- 26 Det berömda yttrandet härstammar från en anteckning daterad 15/10 1920, återgiven i Lagerkvist, 1977, s. 42. Ordet ”gud” är här felstavat med stort G (Jfr KB L 120:6), frasen finns dessutom, som Bengt Larsson framhållit, redan bland anteckningar som gjordes i anslutning till ett utkast, från den 18/8 1920, till det tre år senare fullbordade dramat *Den osynlige* (1923). Se Bengt Larsson, ”Den bortskymde”, *Parnass* 1998:1, s. 27. Larsson diskuterar kritiskt det ofta återropade uttryckets representativitet för Lagerkvists hållning som diktare och syn på diktaren i allmänhet, och dess innebörd i anslutning till dramat *Den osynlige* (1923) – han menar att det inte kan tolkas som en bekännelse till en orfisk diktarroll utan att valet av ordet ”skrivbiträde” snarast pekar på en ”orfisk reträtt” i Ingemar Algulins mening, se *Den orfiska reträtten. Studier i svensk 40-talslyrik och dess litterära bakgrund* (1977). Att yttrandet måste ses i sitt sammanhang och att det inte kan sägas gälla som ett ”officiellt programuttalande” instämmer jag gärna i. Att det ger

uttryck för en vid denna tid hög tanke om betydelsen av det egna skrivandet som ger associationer till en romantisk diktarsyn och att det kan sättas i samband med beskrivningen av den uppgift som författaren i den tidiga novellen är en exponent för tycks dock obestridligt. Att ”Gud” stavas med stort ”G” i novellen förändrar inte i avgörande mening synen på uppdragets betydelse, utkorelsetanken och förbindelsen med en högre makt.

27 Linnér, 1947, s. 58.

28 Ibid., s. 59.

29 Se *ibid.*, s. 58; Schöier, 1987, s. 75 f.

30 Dagboken ”Unga tankar. En femtonårings dagbok. Växjö den 12-3 1907” inleds med några dagboksnoteringar som är daterade december 1906; dagboken finns återgiven i Lagerkvist, 1977, s. 21–29. Citatet från s. 24.

31 Se Linnér, 1947, som gör en på det hela taget övertygande summering av Lagerkvists grupptillhörighet och radikalism under skoltiden: ”I den kyrkliga och småborgerligt konservativa miljön har en liten grupp gymnasister brutit sig loss och trevat sig fram till nya positioner. Omgivningen har knappast erbjudit dem några övergångsformer. De har därför blivit utpräglad radikala och känt sig till den gällande åskådningen stå i en motsats, som var omöjlig att överbrygga. Men samtidigt som de revolterade, har de hört hemma i sin omgivning och deltagit i de andras liv, och dessa har betraktat dem som vanliga pojkar, ehuru med en del speciella drag.” (s. 63).

32 Lagerkvist, 1977, s. 25.

33 Den endast drygt två sidor långa ansatsen till en berättelse, ”Själur”, som är daterad 2/4 1907 (det är drygt en vecka efter konfirmationen 22/3), kan beskrivas som försök att fiktivt behandla oron kring fritänkeriet. Se ”Tidiga prosaförsök”, KB L 120:43:1.

34 Lagerkvist, 1977, s. 26.

35 ”Ungdomen, livets vår”, Tidiga prosaförsök före 1910 (A–Ö), KB L 120:43:2. Angående datering och idéinnehåll se Larsson, 1978, s. 83 f.

36 Se Jönsson, 1978, s. 72.

37 Se ”Kritik över lästa böcker”, KB L 120:4:3.

38 Lagerkvists visade intresse för Strindberg i denna tidiga anteckningsbok har kortfattat kommenterats av Urpu-Liisa Karahka, ”Pär Lagerkvist och Strindberg – några kommentarer”, *Meddelanden från Strindbergssällskapet*, nr 55, 1975, s. 13 samt av Ulla-Britta Lagerroth, ”Pär Lagerkvist och scenkonsten. Kring otryckta och tryckta ungdomsverk”, *Diktaren och hans formvärld. Lundastudier i litteraturvetenskap tillägnade Staffan Björck och Carl Fehrman*, under red. av Rolf Arvidsson, Bernt Olsson och Louise Vinge, Malmö 1975, s. 136.

39 Lagerkvists intresse för Geijerstams författarskap diskuteras kortfattat av Karin Fabreus, *Sagan, myten, och modernismen i Pär Lagerkvists tidigaste prosa och Onda sagor*, (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History of Literature, 45), (diss.) Stockholm 2002, s. 177 f.

40 Se ”Kritik över lästa böcker”, KB L 120:4:3.

41 Ibid.

- 42 Ibid.
- 43 Om Lagerkvists skoluppsatser se också Torsten Dahlgren, "Pär Lagerkvist under skoltiden", *Årsskrift för Växjöstudenternas Förbund*, 1975, s. 42 (hela artikeln s. 41–45) samt Schöier, 1987, s. 88 ff.
- 44 Se *Redogörelse för Högre allmänna läroverket i Växjö läsåret 1906–1907, 1907–1908, 1908–1909, 1909–1910*, Växjö 1907–1910: "Min hemort" (ht 07), "Oktobermarknaden" (ht 07), "En gymnasists liv utanför skolan" (vt 08) samt "Våren" (vt 08), "De vanligaste trädslagen i Smålands skogar" (ht 08), "Beskrivning av en sjö i Småland" (ht 08), "Havet" (ht 09).
- 45 Iakttagelserna rörande Lagerkvists val av uppsatsämnen bygger på en jämförelse mellan Växjö högre allmänna läroverks årsredovisning av respektive läsårs förtecknade uppsatsämnen (*Redogörelse för Högre allmänna läroverket i Växjö läsåret 1906–1907, 1907–1908, 1908–1909, 1909–1910*, Växjö 1907–1910) och Lagerkvists skoluppsatsböcker (KB L 120:18:1–15). Följande ämnen valdes av Lagerkvist under de tre sista gymnasieåren (rättningsdatum och betyg inom parentes): **Andra ringen:** "Min hemort" (21/9 a), "Den där väl lever, honom är ett godt rykte den bästa klockan efter hans död" (Olaus Petri) (12/10 B), "Ämnet något lösligt behandlat!" (Lm), "Oktobermarkanden" (6/11 a), "Hur firades Gustav-Adolfsminnet i Växjö d. 6 nov. 1907?" (24/11 B), "Jullängtan och julglädje" (11/12 AB), "Litteratur, som jag läst under julferierna" (25/1-08 AB), "Våra vinternöjen" (19/2 Ba), "Vi äta för att leva, vi leva icke för att äta" (4/3 Ba, "Månne ej ämnet har blivit något snedvridet?" (Lm), "En gymnasists liv utanför skolan" 1/4 AB), "Våren" (25/4 Ba) samt (utanför listan över läsårets uppsatsämnen) "Vilken av våra vittra författare tilltalar dig mest?" (18/5 AB); **Tredje ringen:** "De vanligaste trädslagen i Smålands skogar" (30/9 Ba), "Tandvård" (28/10 Ba), "Beskrivning av en sjö i Småland" (21/11 AB), "Varför resa främlingar i mängd till det fattiga Schweiz" (9/12 AB), "Världsspråken" (13/2 AB), "Osund ungdomslektyr" (13/3 Ba), "Sveriges dramatiska litteratur" (5/4 AB), "Livet på ett fyrskepp" (10/5 AB+); **Fjärde ringen:** "Havet" (12/10 AB), "Om samlarvurmen" (2/11 AB), "Klädedräkten" (30/11 AB+), "Föreningsväsendet" (16/12 AB), "Alkoholfrågan och förbudsomröstningen" (17/2 "Denna uppsats tyckes mig vara eller stå nära ett s. k. pekorala och 'Pecoralia sunt turpia'. Men i sitt slag synes det mig värt A. Lm"), "Bör tal och tryckfriheten vara obegränsad?" (17/3 C "(=D, om detta betyg funnes) Lm"), "Svenska vitterhetens uppblomstring under förra hälften av 1800-talet" (7/4 a). Under vårterminen 1908 skriver han dessutom "August Strindbergs betydelse för svenska folket". Det är oklart i vilket sammanhang som denna text presenterades, möjligen rör det sig om en muntlig presentation, också det en regelbunden examinationsuppgift.
- 46 Se *Redogörelse för Högre allmänna läroverket i Växjö läsåret 1908–1909*, Växjö 1909, s. 15 f.
- 47 "Osund ungdomslektyr", Skoluppsatser i svenska, KB L 120: 18:6.
- 48 Se Sten-Olof Ullström, *Likt och olikt. Strindbergsbildens förvandlingar i gymnasiet*, (diss.) Stockholm/Stehag 2002, s. 105 ff.
- 49 Om kampen mot den s. k. Nick Carter-litteraturen, se Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Hedemora 1989.
- 50 Angående den socialdemokratiskt förankrade kampen, se *ibid.*, s. 274 ff.
- 51 Se *ibid.*, s. 154 ff.

- 52 Se Karahka, 1978, s. 28.
- 53 Anders Teodor Lindblom, som efter avlagd licentiatexamen i Uppsala 1896, provår i Stockholm, lektorsvikariat i Norrköping och Östersund 1898–1900, olika lärartjänster i Uppsala mellan åren 1900–1906, disputation och promovering till filosofie doktor 1906 och adjunktstjänst vid läroverket i Växjö mellan åren 1906 och 1912, utnämndes till lektor i latin och grekiska vid Östersunds högre allmänna läroverk hösten 1911, en tjänst som han inledde höstterminen 1912. Han stannade i Östersund fram till sin död hösten 1932. Examens- och tjänstgöringsuppgifterna är hämtade från *Redogörelse för Högre Allmänna Läroverket i Östersund, läsåret 1911–1912* [...], Östersund 1912, s. 25. Bilden av Lindblom som en mycket uppskattad och engagerad lärare får man dels i dödsrunan i *Redogörelse för Högre Allmänna Läroverket i Östersund, läsåret 1932–1933* av Ragnar E. G. Arbman, Östersund 1933, opag. minnessida, dels och framför allt i en i samband med Lagerkvists nobelpris 1951 författad tidningsartikel om gymnasten Lagerkvist av signaturen Béguin (Bengt Göran Gauffin) i *Svenska Dagbladet* 17/11 1951. Det är för övrigt svårt att finna något som ger intryck av att Lindblom, som Linnér (1947, s. 62) antyder, skulle stå rådvill inför Lagerkvists insatser som ibland motiverade högsta och ibland lägsta betyg.
- 54 Se redovisningen i not 45.
- 55 Se *Svenska Dagbladet* 17/11 1951.
- 56 Jfr Karahka, 1978, s. 41.
- 57 Jfr Eva Hættner Olafsson [nu Eva Hættner Aurelius], ”Sanning och lögn. Ett tema i Birger Sjöbergs dikt”, *Birger Sjöberg-sällskapet. Årsbok*, 1982, s. 194–217.
- 58 Se ”Svenska. Pär Lagerqvist. Ring IIa”, KB L 120:18:1. Den första versionen av uppsatsen – med den felaktiga dateringen 16/1 1907 – innehåller passager och ord som strukits i den examinerade versionen i Lagerkvists uppsatsbok. Uppsatsen är rättad och under-tecknad den 25/1 1908 av Lindblom, som gav uppsatsen betyget AB.
- 59 Karl Warburg hade i sin recension av *Skärkarlslif* i oktober 1888 med tillfredsställelse noterat att det ”komiska solljus” som fanns i *Hemsöborna* också spred sig över en del av novellerna i den nya boken. Warburgs mening var också att Strindberg framför allt var ”ett stort stycke af en humorist”. Citerat efter Nils Åke Sjöstedts kommentar i national-upplagan, August Strindberg, *Skärkarlslif, Samlade verk* 26, Stockholm 1984, s. 187.
- 60 ”Gustav av Geijerstam såsom allmogeskildrare. Föredrag i Ring IIa 16–3–08”, KB L 120:43:1.
- 61 ”August Strindbergs betydelse för svenska folket. 18. 4. 1908.”, KB L 120:43:1.
- 62 Gustaf af Geijerstam, *Ur samtiden. Literaturstudier*, Stockholm 1883.
- 63 Karahka, 1975, s. 14.
- 64 Se Karahka, 1978, s. 41.
- 65 ”Vilken av våra vittra författare tilltalar dig mest 8. 5. 08”, KB L 120:43:1.
- 66 Se Bengt Landgrens kommentar i August Strindberg, *Svenska öden och äventyr I, Samlade verk* 13, Stockholm 1981, s. 261.
- 67 Se Ullström, s. 400 ff. och Bengt Landgren, ”En förvirrad intelligens och ett sjukt känsloliv’. Strindberg i svensk akademisk litteraturundervisning 1915–1946”, *20xStrindberg*.

- En vänbok till Lars Dahlbäck*, (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in History of Literature, 48), Stockholm 2003, s. 246–261.
- 68 Karl Warburg, *Svensk litteraturhistoria i sammandrag. Lärobok för skolor och självstudium*, 6 omarb. uppl., Stockholm 1904, s. 160 f.
- 69 Ullström, s. 134. Den markerade kritiska distansen till Strindberg skärps ytterligare i den sjunde upplagan från 1907, se *ibid.*, s. 137. Lars Brink menar att det är möjligt att Warburgs förstärkta kritik i denna upplaga har att göra med hans personliga reaktioner på Strindbergs nyckelroman *Svarta fanor* (1907) som nådde ryktbarhet redan två år före publiceringen. Se Lars Brink, *Gymnasiets litterära kanon. Urval och värderingar i läromedel 1910–1945*, (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen, 30), (diss.) Uppsala 1992, s. 80 n. 55.
- 70 Se Karin Tarschys, *”Svenska språket och litteraturen”. Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*, (diss.) Stockholm 1955, s. 163 och Ullström, s. 123.
- 71 Se Linnér, 1947, s. 68.
- 72 Se Schöier, 1987, s. 82.
- 73 Se Johan Svedjedal, *Skrivaredans. Birger Sjöbergs liv och diktning*, Stockholm 1999, s. 87.
- 74 Om samnämmande eller ”comention” se Karl Erik Rosengren, *The Climate of Literature. Sweden’s Literary Frame of Reference 1953–1976*, (Report. Cultural Indicators. The Swedish Symbol System, 1945–1975, 5), Lund 1983, s. 157 ff. och Per Rydén, *Domedagar. Svensk litteraturkritik efter 1880*, (Press och litteratur, 14), Lund 1987, s. 403 f.
- 75 Se Jönsson, 1991, s. 162 f.
- 76 Den närmast föregående dateringen i novellboken 25/7-07 (novell 3) och den närmast efterföljande är 11/11-07 (novell 7) – se ”Tidiga prosaförsök”, KB L 120:43:1. Det förekommer ytterligare en odaterad version i ”Tidiga prosaförsök före 1910 (A–Ö)”, KB L 120:43:2 samt i samma samling med odaterade prosaförsök en version med en avvikande titel – ”En som dukat under” – och ett avvikande slut. Denna version är daterad (!) 26/9-07 vilket gör det troligt att texten tillkommit och bearbetats under sensommaren och hösten 1907 och förmodligen skrivits in i novellboken någon gång under hösten samma år.
- 77 Se Melker Johnsson, *En åttitalist. Gustaf af Geijerstam 1858–1895*, (diss.) Göteborg 1934, s. 320–328 samt David Gedin, *Fältets herrar. Framväxten av en modern författarroll. Artonhundraåttitalet*, (diss.) Stockholm/Stehag 2004, s. 324 ff.
- 78 ”Noveller 1. 7. 1907”, ”Tidiga prosaförsök”, KB L 120:43:1.
- 79 I den version som försetts med titeln ”En som dukat under” (”Tidiga prosaförsök före 1910 (A–Ö)”, KB L 120:43:2) är slutet också annorlunda i jämförelse med den här kommenterade versionen, vilken alltså skrevs in i novellboken. När pastorn står vid fönstret och ser sin skolkamrat vandra iväg med höguret huvud kommer han att tänka på några rader i *Mäster Olof* om den ”djärve seglarn” som trotsigt styr mot sitt mål, men som även om han till siktmärke tar en stjärna likt alla andra kommer att falla, ”ty himlens stjärnor ju också falla”. I denna version får Strindberg tillhandahålla ett citat som bidrar till att pastor Hanssons inställning inte framstår som så ensidigt negativ, han befäster nu sin alternativa livshållning med stöd i ett citat från den författare som en gång tänkte skolkamraternas eld och som ytterst är skälet till deras kontrovers.

- 80 "Nukaheia 22/8-07", "Tidiga prosaförsök", KB L 120:43:1.
- 81 Raderna ur *Mäster Olof* är hämtade ur en replikväxling mellan Olof och hans bror Lars (Laurentius Petri) strax efter deras moders död. Se August Strindberg, *Mäster Olof* (prosaupplagan), *Samlade verk* 5, Stockholm 1994, s. 160.
- 82 En annan version av Lagerkvists novell föreligger med titeln "Samhällets synder", "Tidiga prosaförsök", KB L 120:43:1. Den roman av Geijerstam som Lagerkvist har hämtat titeln till sin berättelse från, *Vilse i livet*, slutar med att den olycklige och vid en fatal idé fixerade arbetaren Ivar Lyth mördar sin son – han anmäler sig själv till polisen efter dådet.
- 83 Se Johnsson, s. 135.
- 84 Ibid., s. 325.
- 85 "Den heliga synden" i "Noveller 1/7 1907", KB L 120:43:1.
- 86 "En arbetare", "Noveller 1/7 1907", KB L 120:43:1.
- 87 Linnér, 1947, s. 80 f., s. 83 och s. 87.
- 88 "Värbrytning" finns i två versioner: en första, på lösa blad, daterad den 10/11-07. Lagerkvist måste omedelbart därefter ha ren- och omskrivit den i häftet "Noveller" där den är daterad 11-21/11-07, KB L 120:43:1.
- 89 Linnér, 1947, s. 59.
- 90 Protokollen förda vid Röda ringens sammanträden under vt 1909 – 31/1, 14/2, 7/3, 14/3 – finns som bilaga till breven från Pontus Fransson till Pär Lagerkvist, KB L 120:1. De övriga medlemmarna var Martin Allmér, Einar Strand, S. Gleisner och (Uno) Johnsson. Ordförandeskapet var löpande och diskussionsämnen var i tur och ordning: Guds-begreppets uppkomst, Militarismen, Ungdomsgudstjänsternas betydelse och Nykterhetsrörelsen. Det var aktuella ämnen som genom en delvis raljant behandling gav medlemmarna möjlighet att poängtera och stärka sin allmänt radikala hållning. Om Lagerkvist och "Röda ringen" se också Jönsson, 1991, s. 153 f.
- 91 Se Karahka, 1978, s. 50 f.
- 92 Den första versionen (daterad 10/11) uppvisar flera intressanta avvikelser i jämförelse med den senare version som ovan refererats. Det gäller särskilt novellens slut. I samband med att Karl Blomé hör kyrkklockornas ringning över en hädangången får han syn på en gammal man som sopar gatan utanför fönstret, och när han ser att denne vördnadsfullt tar av sig hatten utlöser det en självkritisk reflexion över den egna bristen på respekt för de fosterländska ideal som han i sitt eget högmod höll på att överge för ett mer abstrakt: "sanning!" Detta parti antyder med andra ord ett behov av att reflektera över och ifrågasätta den begynnande politiska omsvängningen.
- 93 Uppgifterna bygger på U.-L. Karahkas sorgfälliga redovisning i det första kapitlet i avhandlingen (1978), s. 13–27 samt tillhörande noter s. 284 ff. Se också Uno Willers bibliografi: *Pär Lagerkvists bibliografi. På sextioårsdagen 23 maj 1951*, utarbetad av Uno Willers, Stockholm 1951.
- 94 Se brev till Pär Lagerkvist från *Motala Tidning* 2/7 1909, KB L 120:1.
- 95 En bidragande orsak till att Lagerkvist fortsättningsvis inte lät publicera sig i *Motala Tidning* kan vara de oklarheter som tycks ha rätt beträffande de ersättningar som han

- gjorde anspråk på. I ett urskuldande svarsbrev från redaktionssekreteraren hösten 1909, där man beklagar att man inte tidigare besvarat hans förfrågningar som i ”brådskan” blivit ”undanslängda och afglömnda”, ber man honom själv precisera sina ersättningskrav. Se brev till Pär Lagerkvist från *Motala Tidning* 12/10 1909, KB L 120:1.
- 96 Karahka, 1978, s. 24 ff. Även i gymnasieuppsatsen ”Våren” från den 10/4 1908 röjs Lagerkvists vurm för Fröding. Det sker i samband med beskrivningen av naturens pånyttfödelse under våren, naturen sägs då ”sjunga med Fröding”, och närmare bestämt med hans inledningsrader ”Ja, vårn, ja, ja, vårn, ja” i dikten ”En litten låt öm vårn” (*Nya dikter*, 1894). Lagerkvist höll också ett föredrag om Frödings författarskap den 19/4 1909. Se i båda fallen ”Tidiga prosaförsök”, KB L 120:43:1.
- 97 Karahka, 1978, s. 24.
- 98 Elovson, s. 57.
- 99 Se Elovson, s. 59 f. och Karahka, 1978, s. 25.
- 100 Elovson, s. 54.
- 101 Ibid.
- 102 Se Bengt Larsson, ”Den röda tiden och den rena konsten. Pär Lagerkvists litterära utveckling fram till Ordkonst och bildkonst”, *Samlaren* (85) 1964, s. 21 f., och Karahka, 1978, s. 28 f.
- 103 Jfr Karahka, 1978, s. 18 och Jönsson, 1991, s. 152.
- 104 Lagerkvist, 1977, s. 18. Om denna tidiga dramatik se Larsson, 1978, s. 47 f. och Lagerroth, 1978, s. 23 f.
- 105 Lagerroth, 1978, s. 23 f.
- 106 Ibid., s. 24.
- 107 Larsson, 1978, s. 49.
- 108 Ibid. Se också Linnér, 1947, s. 55 f.
- 109 Larsson, 1978, s. 50 ff.
- 110 Se *ibid.*, s. 87.
- 111 Lagerroth, 1978, s. 25. Angående kampdikterna från 1909, se Karahka, 1978, s. 24 f.
- 112 Lagerroth, 1978, s. 25 f.
- 113 Se KB L 120:17:1–16.
- 114 Om folkhögskolornas betydelse för de s. k. autodidakterna se Lars Furuland, *Folkhögskolan – en bildningsväg för svenska författare*, Stockholm (1968) 1971.
- 115 Det är självfallet också möjligt att se och diskutera Lagerkvists agerande vid denna tidpunkt i Bourdieuska termer av ett förvärvande av ”kulturellt och socialt kapital” och av ett strävande efter att bli erkänd eller accepterad (”konsekrerad”). För detta kultursociologiska perspektiv och dess terminologi se särskilt Pierre Bourdieu, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Paris 1992. För en grundlig genomgång av Bourdieus nyckelbegrepp se Donald Broady, *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, (1990) 2:a korr. uppl., Stockholm 1991. Värdefulla synpunkter på tillämpningen av Bourdieus fältteori på olika svenska förhållanden se Erik Peurell, *En författares väg. Jan Fridegård i det litterära fältet*, (Skrifter utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 39), (diss.

- Uppsala) Hedemora 1998; Petra Söderlund, *Romantik och förnuft. V. F. Palmblads förlag 1810–1830*, (Skrifter utg. av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 43), (diss. Uppsala) Hedemora 2000; Lennart Leopold, *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat. Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning*, (diss. Lund) Hedemora 2001; Anna Nordenstam, *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärkvinnor 1850–1930*, (diss.) Göteborg 2001; D. Gedin (2004).
- 116 Medianåldern för skönlitterära debutanter under åren 1916–40 pendlade mellan 31,5 och 36 år (räknat i femårsperioder). Se Johan Svedjedal, *Bokens samhälle. Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943*, vol. II, Stockholm 1993, s. 584.
- 117 Se Elovson, s. 56 och Karahka, 1978, s. 28.
- 118 Brev till Pär Lagerkvist från Fredrik Ström 1/12 1909, KB L 120:1.
- 119 Brev till Pär Lagerkvist från *GHT* 11/8 1908, KB L 120:1.
- 120 Brev till Pär Lagerkvist från *Hvar 8 dag* 20/8 1908, KB L 120:1.
- 121 Brev från Pär Lagerkvist till Verner von Heidenstam [odat. 1908], brevet tryckt i Pär Lagerkvist, *Brev*. Urval av Ingrid Schöier, Stockholm 1991, s. 15. Den tidiga kontakten med Heidenstam kommenteras kortfattat av Schöier, 1987, s. 84.
- 122 Brev till Pär Lagerkvist från Verner von Heidenstam 29/6 1908, KB L 120:1.
- 123 Brev från Pär Lagerkvist från Verner von Heidenstam [odat. 1908], *Brev*, s. 16.
- 124 Brev från Pär Lagerkvist till *Idun*, Illustrerad tidning [odat. 1908], KB L 120:2 samt brev från Pär Lagerkvist till *Karlstads-Tidningen* 6/8 1908, KB L 120:2. Brevet till *Karlstads-Tidningen* innehåller en ofullbordad mening inom parentes som gör det troligt att det är frågan om ett utkast och att Lagerkvist åtminstone inte sänt just detta brev till tidningen.
- 125 Brev till Pär Lagerkvist från *Hvar 8 dag* 20/4 1909, KB L 120:1. Angående tillkomstförhållanden- och tid för dramat *Ingevard den starke* se Larsson, 1978, s. 42–89.
- 126 Brev till Pär Lagerkvist från *DN* 2/11 1909, KB L 120:1.
- 127 Brev till Pär Lagerkvist från Fredrik Ström 21/12 1909, KB L 120:1. Se också Karahka, 1978, s. 29.
- 128 Karahka, 1978, s. 43.
- 129 Se *ibid.*
- 130 Jfr Linnér, 1947, s. 63.
- 131 Brev till Pär Lagerkvist från Pontus Fransson 30/8 1910, KB L 120:1.
- 132 Brev till Pär Lagerkvist från Pontus Fransson 26/10 1910, KB L 120:1.
- 133 Se brev från Pär Lagerkvist till William Svensson (odat.) 1911 där Lagerkvist säger att han med undantag för några resor till Stockholm och en till Dalarna varit hos sin bror ”ända sen jag tog examen”; brevet tryckt i *Brev*, s. 19.
- 134 *Redogörelse för Högre allmänna läroverket i Växjö läsåret 1910–1911*, Växjö 1911, s. 38 f.
- 135 Elovson, s. 60.
- 136 Brev till Pär Lagerkvist från Einar Strand 1910, KB L 120:1.
- 137 Se Schöier, 1987, s. 106.
- 138 I ett brev från Gunnar Lagerkvist till Sven Linnér 12/6 1946 uppger Gunnar att föräldrarna hoppats på detta yrkesval – se Karahka, 1978, s. 51. Angående de ekonomiska problemen och föräldrarnas osvikliga stöd, se också Schöier, 1987, s. 104 ff.

- 139 Brev från Pär Lagerkvist till Uno Stadius [jan. 1911], *Brev*, s. 18 f.
- 140 Brev till Pär Lagerkvist från Uno Stadius 1/2 1911, KB L 120:1.
- 141 Jfr Karahka, 1978, som också uppmärksammat Lagerkvists korrespondens med Uno Stadius, se s. 51.
- 142 Om Lagerkvists medverkan i gymnasieföreningen Heimdall, se Linnér, 1947, s. 61; Dahlgren, s. 42 f. samt Schöier, 1987, s. 81 f.
- 143 Dessa två brev från Pär Lagerkvist till Karl Otto Bonnier, nov. 1910, i Bonniers arkiv.
- 144 Brev till Pär Lagerkvist från Karl Otto Bonnier 23/11 1910, KB L 120:1. Den första kontakten mellan Lagerkvist och Karl Otto Bonnier kommenteras också av Karahka, 1978, s. 52 och Per I. Gedin, *Litteraturens örtagårdsmästare. Karl Otto Bonnier och hans tid*, Stockholm 2003, s. 485 f.
- 145 Se Karahka, 1978, s. 42 f.
- 146 Brev till Pär Lagerkvist från Karl-Erik Forsslund 10/9 1910, KB L 120:1.
- 147 Brev från Pär Lagerkvist till Gunnar Lagerkvist 20/9 1910, *Brev*, s. 17.
- 148 Brev till Pär Lagerkvist från John Landquist 24/10 1910, KB L 120:1.
- 149 Brev från Pär Lagerkvist till John Landquist okt. 1910, *Brev*, s. 18.
- 150 Brev till Pär Lagerkvist från Pontus Fransson odat. 1910, KB L 120:1.
- 151 Karahka, 1978, s. 50.
- 152 *Brev*, s. 22.
- 153 Se Karahka, 1978, s. 52 och Lagerroth, 1978, s. 26 ff.
- 154 Brev till Pär Lagerkvist från Pontus Fransson 1/5 1911, KB L 120:1. Brevet refereras också av Schöier, 1987, s. 112.
- 155 Se brev till Pär Lagerkvist från Victor Sjöström 5/5 1911, KB L 120:1. Se Lagerroth, 1978, som också anför och kommenterar detta brev (s. 29).
- 156 Se Lagerroth, 1978, s. 29.
- 157 Brev till Pär Lagerkvist från Knut Arvid Lindroth 1/8 1911, KB L 120:1.
- 158 Brev från Pär Lagerkvist till Gunnar Lagerkvist 27/9 1911, *Brev*, s. 24.
- 159 Se P. I. Gedin, 2003, s. 174.
- 160 Se brev från Pär Lagerkvist till Oscar Winge 29/8 1911, *Brev*, s. 23 f.
- 161 Se Lagerroth, 1978, s. 28.
- 162 Brev till Pär Lagerkvist från Oscar Winge 5/7 1911, KB L 120:1.
- 163 Se Lagerroth, 1978, s. 28.
- 164 Ibid.
- 165 Brev från Pär Lagerkvist till Oscar Winge 29/8 1911, *Brev*, s. 23 f.
- 166 Brev till Pär Lagerkvist från Oscar Winge 23/9 1911, KB L 120:1.
- 167 Brev från Pär Lagerkvist till Gunnar Lagerkvist 27/9 1911, *Brev*, s. 25.
- 168 Se Svedjedal, 1993, s. 604 f.
- 169 Lagerkvist får dikten ”Till en blomma” publicerad i *Figaro* 3/2 1912.
- 170 Brev från Pär Lagerkvist till Gunnar Lagerkvist 3/10 1911, *Brev*, s. 25 ff.
- 171 Brev till Pär Lagerkvist från Pontus Fransson 9/11 1911, KB L 120:1
- 172 Se Karl Asplund, *Livets smultronställen. Minneskåserier*, Stockholm 1945, s. 137 och Ragnar Josephson, *Strimmor av liv*, Stockholm 1967, s. 56. Se också, Karahka, 1978, s. 53 och

- not 21 samt Schöier, 1987, s. 117.
- 173 Se Karahka, 1978, s. 53.
- 174 Brev till Pär Lagerkvist från Åhlén och Åkerlund förlag 2/3 1912, KB L 120:1.
- 175 Brev till Pär Lagerkvist från Ljus förlag 18/3 1912, KB L 120:1.
- 176 Brev från Pär Lagerkvist till Fredrik Ström 28/3 1912, GUB H 134:104. Brevet är tidigare kommenterat av Linnér, 1947, s. 62 f., Larsson, 1964, s. 21 f., Karahka, 1978, s. 53 f.
- 177 Larsson, 1964, s. 22.
- 178 Brev till Pär Lagerkvist från *Stormklockan* [fel avsändare, bör vara Zeth Höglund/Frams förlag] 24/5 1912, KB L 120:1.
- 179 Brev till Pär Lagerkvist från Zeth Höglund 5/6 1912, KB L 120:1.